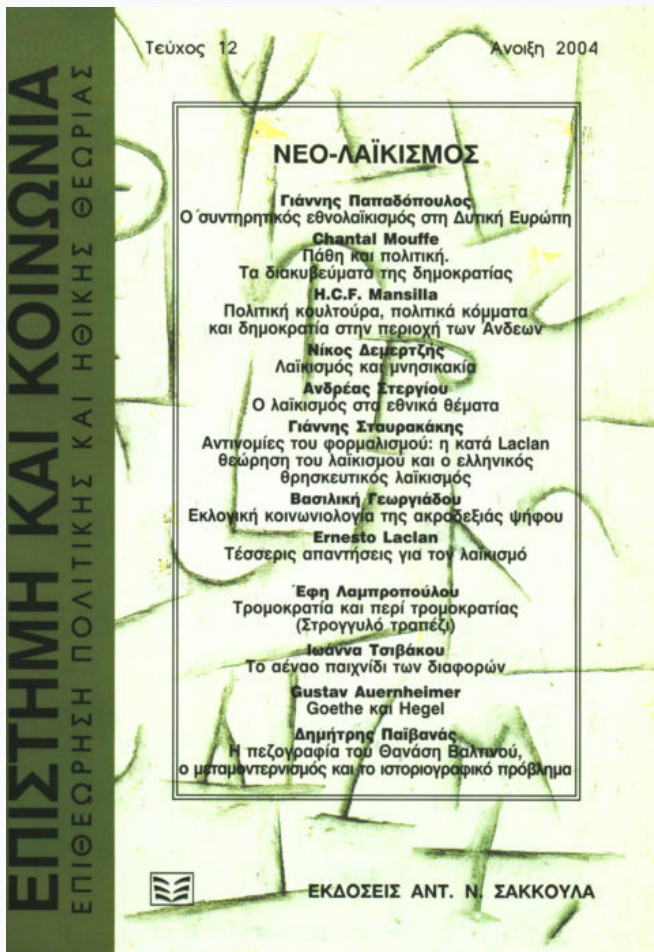

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 12 (2004)

Νεο-λαϊκισμός

Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα

Ανδρέας Στεργίου

doi: [10.12681/sas.769](https://doi.org/10.12681/sas.769)

Copyright © 2015, Ανδρέας Στεργίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στεργίου Α. (2015). Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, 115–147. <https://doi.org/10.12681/sas.769>

Ο λαϊκισμός στα εθνικά θέματα

Ανδρέας Στεργίου*

Ο όρος λαϊκισμός, που παρεξήγησε στο ελληνικό πολιτικό λεξιλόγιο με ιδιαίτερη έμφαση από τη δεκαετία του 1980 και μετά, στοιχειοθετείται σε μεγάλο βαθμό και από τις αντιλήψεις που εμφορούνται από αυτόν γύρω από τα εθνικά θέματα. Το εννοιολογικά ιδιαίτερα θολό πεδίο αυτό ανάδειξης λαϊκιστικού λόγου και νοοτροπίας συνδέθηκε πολύ γρήγορα με σκληροπυρηνικές απόψεις για τη στάση της χώρας στις σχέσεις με τους γείτονές της, τους συμμάχους της και ορισμένα άλλα βασικά εθνικά ζητήματα που την ταλανίζουν για δεκαετίες. Μετά από μια σειρά πολιτικών μεταβολών, που συντελέστηκαν στη δεκαετία του 1990, ο λαϊκισμός έγινε στο πλαίσιο αυτό συνώνυμο του αντιευρωπαϊσμού και του αντιδυτικισμού προβαλλόμενος από τα ΜΜΕ, ακούσια ή εκούσια, ως αντίπαλο δέος στον ανατέλλοντα 'εκσυγχρονισμό'. Το γεγονός αυτό παρεμπόδισε μια ουσιαστική αντιπαράθεση επί της ουσίας προσφέροντας άλλοθι στο 'εκσυγχρονιστικό ρεύμα' και σε διάφορους ευρωπαϊστές διανοούμενους για ανάπτυξη απόψεων οι οποίες δεν ήταν πάντοτε ενδεικτικές του ορθολογισμού που καλούνταν να υπηρετήσουν.

Οι διεθνείς εξελίξεις των τελευταίων χρόνων και ο αντίκτυπος τους στην ελληνική κοινή γνώμη αφύπνισε τα εθνικά αντανακλαστικά τόσο της θεσμοθετημένης Αριστεράς, όσο και πολλών αριστερών διανοουμένων που είχαν φθαρεί από έναν ολοένα και πιο αποστειρωμένο αντιευρωπαϊσμό της δεκαετίας του 1980 και την κατάρρευση του επί δεκαετίες διαφημιζόμενου δηνητικού συμμάχου της Ελλάδας, του ανατολικού συνασπισμού. Στο νέο διεθνοποιημένο πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, η επίκληση του διεθνισμού που προσδιόριζε τον μέχρι τότε αριστερότροπο πολιτικό λόγο, κατέστη ανεπίκαιρη.

---

* Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Mannheim, διδάσκει Διεθνείς Σχέσεις στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ο συγγραφέας ευχαριστεί τους ανώνυμους κριτές για τις σημαντικές παρατηρήσεις τους και για τη δυνατότητα που του έδωσαν να δημοσιεύσει τις απόψεις του πάνω σε αυτό το θέμα.

Η νέα πολιτική στρατηγική προσέγγισης των 'λαϊκών' στρωμάτων, όσων δηλαδή ένιωναν παραγκωνισμένοι στον νέο μεταβαλλόμενο κόσμο, επέβαλε αναπροσδιορισμό της μέχρι τότε διεθνοπολιτικής προσέγγισης του ρόλου του έθνους. Η νέα αυτή στρατηγική της Αριστεράς αποδείχτηκε ιδιαίτερα επιτυχημένη καθώς, οι διαρκείς επεμβάσεις των Αμερικανών και του ΝΑΤΟ σε διάφορες χώρες, προσέφεραν το αναγκαίο έδαφος για τη δυναμική επανεμφάνισή της στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας, χαρίζοντάς της ένα πολύ μεγαλύτερο κοινό και πολύ περισσότερους συνοδοιπόρους από την πραγματική της δύναμη. Η επιτυχία αυτή, ωστόσο, απαίτησε ένα μεγάλο ιδεολογικό τίμημα.

Η έννοια του λαϊκισμού χρησιμοποιείται, ως γνωστόν, στην πολιτική ανάλυση ήδη από τη δεκαετία του 1970 και αποδίδεται, κατά κύριο λόγο, στο ΠΑΣΟΚ. Αυτό που παρότρυνε τους αναλυτές να υιοθετήσουν τον χαρακτηρισμό 'λαϊκιστικό' για το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα ήταν, κυρίως, η πολιτική που αυτό ακολούθησε ισοπέδωσης των διαφορών μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που μπορούσαν να αποτελούν την εκλογική του βάση και, ταυτόχρονα, της ταύτισης της αντίπαλης παράταξης με τα 'προνόμια', την 'ξένη εξάρτηση', την 'οπισθοδρόμηση', κ.λπ. Η τακτική κατάργησης των διαφορών στο πολιτικό και στο κοινωνικό πεδίο, από τη μια μεριά, και πόλωσης του πολιτικού σκηνικού, από την άλλη, επέτρεψε πράγματι στο ΠΑΣΟΚ και στον ιδρυτή του, Ανδρέα Παπανδρέου, να κινητοποιήσουν μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας και να δημιουργήσουν ένα μαζικό κίνημα που λειτούργησε ως μηχανισμός 'συσσωμάτωσης' των μαζών (Λυριντζής 1990: 57).

Το φαινόμενο του λαϊκισμού¹ στα εθνικά θέματα είναι τόσο παλιό όσο και η ύπαρξη των εθνικών θεμάτων. Οι απαρχές του ανάγονται στην πολιτική του Κωλέττη, τον 19ο αιώνα, και έχει συνδεθεί, κατά κύριο λόγο, με την εργαλειοποίηση της Μεγάλης Ιδέας ως συσπειρωτικού πόλου στην ετερόκλητη ακόμη πληθυσμιακή σύνθεση του μετεπαναστατικού ελληνικού βασιλείου. Έκτοτε, η χρήση λαϊκιστικής ρητορείας στην εθνοπολιτική εσωτερική διαμάχη γνώρισε πολλαπλές διαφοροποιήσεις και μεταλλάξεις και ένα πολύ ευρύτερο πεδίο εφαρμογής από αυτό στο οποίο πρωτοεμφανίστηκε.

Για τον λόγο αυτό το παρόν άρθρο όφειλε, εκ των πραγμάτων, να αυτοπεριοριστεί μέσα σε συγκεκριμένα θεματικά και χρονικά όρια. Θέλει, έτσι, να ιχνηλατήσει τις εκφάνσεις του φαινομένου στον ελληνικό αριστερότροπο εθνοπολιτικό λόγο από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα. Και η χρονική και η θεματική επιλογή δεν ήταν τυχαίες. Θεματικά, η επιλογή της πολιτικής αντιπαράθεσης με όρους και θεματολογία εθνική υπαγορεύθηκε από δύο στοιχεία. Το πρώτο ήταν, ότι η θεματική αυτή καθ' αυτή ενδείκνυται ιδιαίτερα για τη μελέτη του λαϊκιστικού φαινομένου ως παράγοντα συσσωμάτωσης

των μαζών στο πλαίσιο της κοινωνικής και πολιτικής αντιπαράθεσης που αυτό προκαλεί, διχάζοντας απλουστευτικά τον πολιτικό και κοινωνικό χώρο σε δυνάμεις που υπηρετούν το έθνος και, κατ' επέκταση, τα συμφέροντα του λαού και σε δυνάμεις που τα αντιπαλεύουν.

Το δεύτερο και σημαντικότερο στοιχείο του ερμηνευτικού σχήματος που επιλέχθηκε για τη συγκεκριμένη ανάλυση, συνίσταται στον ιδιότυπο ιδεολογικό επαναπροσδιορισμό της Αριστεράς, που συντελέσθηκε στις δεκαετίες αυτές. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για μια σταδιακή μετατόπιση των πολιτικών αναφορών που χαρακτήριζαν την πολιτική ρητορική της στην αυγή της Μεταπολίτευσης, αναφορών που ήταν, κατά βάση, διεθνιστικής φύσης· η σταδιακή αυτή μετατόπιση έφτασε σε τέτοιο βαθμό μετά το 1989, ώστε το αρχικό ιδεολογικό σχήμα να αναστραφεί πλήρως από διεθνιστικό σε εθνοκεντρικό. Τόσο η διεθνιστική όσο και η εθνοκεντρική μορφή της αριστερότροπης εθνικής ρητορικής ενέχει, κατά την άποψη του γράφοντος, εννοιολογικές αντιφάσεις και κατατρώχεται από έντονες λαϊκιστικές επιρροές.

Χρονικά, η επιλογή έγινε με βάση κριτήρια που αφορούν το θεσμικό πλαίσιο άρθρωσης του πολιτικού λόγου. Από τη Μεταπολίτευση και μετά, τα αριστερά κόμματα μπορούν πλέον να διαθέτουν νόμιμους θεσμοθετημένους κομματικούς μηχανισμούς παραγωγής πολιτικής ιδεολογίας και κουλτούρας οι οποίες, με την ενσωμάτωση των διαφόρων αριστερών κομμάτων στο ελληνικό κοινοβουλευτικό σύστημα και την επικράτηση του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, το οποίο είχε επίσης ισχυρή συμμετοχή στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης ρητορικής, αναδείχτηκαν σταδιακά σε αναπόσπαστο κομμάτι της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας.

Μεθοδολογικά πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο όρος Αριστερά δεν μπορεί να περιγραφεί ούτε στο πλαίσιο αυτού του άρθρου αλλά ούτε και γενικότερα ως ένα ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά ομοιογενές σύνολο ανθρώπων, πολύ δε περισσότερο όταν το κριτήριο προσέγγισης είναι οι απόψεις πάνω σε εθνικά θέματα. Για τον λόγο αυτό, είναι αναπόφευκτες ορισμένες μεθοδολογικές επισημάνσεις. Ως Αριστερά ορίζεται εδώ ένας αριθμός κομμάτων που, λιγότερο ή περισσότερο, λειτούργησαν όλη αυτή την περίοδο ως φορείς της συγκεκριμένης πολιτικής (το ΚΚΕ, ο Συνασπισμός, το ΠΑΣΟΚ μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990) καθώς και ένας αριθμός διανοουμένων, οι θέσεις των οποίων εμφιλοχώρησαν κατά καιρούς στην αριστερή πολιτική κουλτούρα ορίζοντας, κάποιες φορές, τον θεματολογικό της προσαυτολισμό.

Ο διεθνισμός της Μεταπολίτευσης

Η πολιτική και ιδεολογική αντιγωνία στους κόλπους του εργατικού κινήματος πάνω σε θέματα εθνικής και διεθνούς πολιτικής υπήρξε πεδίο έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που το πλαισίωναν σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του. Οι ισχυρότερες διασπάσεις στην Αριστερά προήλθαν, κατά κανόνα, από αντιθέσεις πάνω σε προβλήματα διεθνών σχέσεων και εξωτερικής πολιτικής των διαφόρων εθνικών κρατών (πρβλ. το κλασικό βιβλίο του Λένιν, *Η διάλυση της Β' Διεθνούς*). Ο κύριος λόγος παραγωγής των διαφωνιών αυτών συνίσταται στη δομική αντίληψη όλων των εργατικών και αριστερών κομμάτων μέχρι το 1989 περί της ύπαρξης ενός παγκόσμιου κέντρου της επανάστασης στο οποίο έπρεπε να υποτάσσονται τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα.

Η αντίληψη αυτή επέδρασε και στον εθνοπολιτικό λόγο της ελληνικής Αριστεράς, ο οποίος κινήθηκε ιστορικά ανάμεσα σε δύο καθοριστικούς, για τον θεματικό προσανατολισμό και την ποιτική μετεξέλιξη του, πολιτικοϊδεολογικούς άξονες. Ο πρώτος σχετίζεται με την υποχρεωτική ταύτισή του με την εξωτερική πολιτική και, όχι σπάνια, και με τα συμφέροντα των ανατολικών χωρών. Ο δεύτερος απορρέει από την πολιτική αντίληψη που κατατρέπει ακόμη μεγάλο κομμάτι του χώρου αυτού ότι ο εθνικός αντιπολιτευτικός λόγος της Αριστεράς πρέπει να είναι διακριτός τόσο σε σχέση με εκείνον των δεξιών κομμάτων που στην προδιδακτορική περίοδο στοιχειοθετούνταν από την εννοιολογική ταύτιση μεταξύ λαού και έθνους (πρβλ. Stefanidis 2001: 8-11), αλλά και σε σχέση με τον αντίστοιχο των κεντρικών ή σοσιαλιστικών κομμάτων.

Η διακριτότητα αυτή οριζόταν, στη πρώτη περίπτωση, μέσα από την αμφιβήτηση οποιασδήποτε πολιτικής αξιοπρέπειας στη δεξιά παρατάξη, στερώντας της το δικαίωμα να αυτο-ταντίζεται με το 'πραγματικό έθνος' και να διαχωρίζει κοινωνικά τους πολίτες σε εθνικόφρονες και μη. Στη δεύτερη περίπτωση, η διάκριση λάμβανε χώρα με κριτήρια καθαρά ποσοτικά, ως δυνατότητα δηλαδή να πλειοδοτεί έναντι των κομμάτων του Κέντρου στην οξύτητα των συνθημάτων και στη ριζοσπαστικότητα των εθνικών αιτημάτων.

Στην αυγή της Μεταπολίτευσης, η εθνική ρητορική της Αριστεράς αντλεί εύλογα τη θεματολογία της από το πρόσφατο παρελθόν της επταετίας της χούντας. Κοινός τόπος για όλα τα κεντρώα και αριστερά κόμματα αποτελεί η έντονη κριτική στην αμερικανική εξωτερική πολιτική στη Μεσόγειο, καθώς είναι νωπές ακόμη οι μνήμες από την κυπριακή τραγωδία.

Στην κομμουνιστική Αριστερά η κριτική αυτή συνδυάζεται στο πλαίσιο του προλεταριακού διεθνισμού με τον άκρατο φιλοσοβιετισμό. Στο 10ο Συνέδριο του ΚΚΕ (1977), το πρώτο σε συνθήκες νομιμότητας, αναφέρονται τα εξής:

Το ΚΚΕ υπογραμμίζει ιδιαίτερα την ανάγκη ουσιαστικής ανάπτυξης των σχέσεων της χώρας μας με τη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, με βάση το αμοιβαίο συμφέρον των λαών και το συμφέρον της ειρήνης. Αυτό θα επιτρέψει να αξιοποιηθεί η πολύτιμη βοήθεια που μπορούν να προσφέρουν αυτές οι χώρες για τη λύση των εθνικών μας θεμάτων και για την αντιμετώπιση μιας σειράς οικονομικών, επιστημονικών και τεχνικών αναγκών της Ελλάδας (Μάιος 1978: *Αποφάσεις του 10ου συνεδρίου του ΚΚΕ*. Αθήνα: ΚΕ του ΚΚΕ, σελ. 10, πρβλ. επίσης το ειδικό αφιέρωμα του θεωρητικού κομματικού οργάνου του ΚΚΕ *ΚΟΜΕΠ*, 10:5, Μάης 1984).

Ιδεολογικά και πολιτικά πιο ανεξάρτητη από τις διεθνοπολιτικές θέσεις της Μόσχας αλλά κινούμενη στο ίδιο διεθνιστικό πλαίσιο αρχών, εμφανίζεται την ίδια περίοδο η εθνοπολιτική πλατφόρμα του ΚΚΕ Εσωτερικού:

Κόμμα εθνικό και διεθνιστικό, αυτόνομο και ισότιμο στα πλαίσια του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, με δεσμούς αλληλεγγύης στη βάση των αρχών του προλεταριακού διεθνισμού με όλα, χωρίς εξαίρεση, τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, καθώς και με τις σοσιαλιστικές και αντιιμπεριαλιστικές δυνάμεις όλων των χωρών (Απόφαση της πλατιάς ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ Εσωτερικού της 15-4-1975. Δημητρίου 1978: 553).

Το γεγονός ότι η θέση αυτή είχε αμιγώς κομμουνιστικό χαρακτήρα και συνδυαζόταν με μια λιγότερο ή περισσότερο ανοιχτή υποστήριξη του ανατολικού μπλοκ, περιθωριοποίησε τις απόψεις αυτές στα στενά όρια της εκλογικής δύναμης των αριστερών κομμάτων. Δυναμική απέκτησε ο ιδιότυπος αυτός διεθνισμός όταν αφομοιώθηκε στην πολιτική ρητορική της νέας σοσιαλιστικής δύναμης, του ΠΑΣΟΚ, που συντάραξε στη Μεταπολίτευση τον πολιτικό χώρο της Αριστεράς, θέτοντας στο περιθώριο τα παραδοσιακά πολιτικά σχήματα. Το ΠΑΣΟΚ απέλειψε από τη συνθηματολογία της Αριστεράς το επίθετο 'προλεταριακό' και την υποστήριξη στον ανατολικό συνασπισμό και ενσωμάτωσε την απορριπτική στάση προς το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ στο ιδεολογικό σχήμα του λεγομένου 'τρίτου δρόμου προς τον σοσιαλισμό'.

Με το ιδεολόγημα αυτό το ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε να χαρίσει στις μάζες την αναγκαία αίσθηση της εθνικής ανεξαρτησίας απέναντι στις 'ξένες δυνάμεις' χωρίς να τις ωθεί σε μια άλλη μορφή εξάρτησης, που επαγγέλονται τα κόμματα της Αριστεράς. Όπως η εθνική επιχειρηματολογία της κομμουνι-

στικής Αριστεράς, έτσι και εκείνη του ΠΑΣΟΚ διαμορφωνόταν σε μια καθαρά λαϊκιστική, μεσσιανική βάση, από την οποία εκπήγαξε η υπόσχεση για άμεση και αυτόματη λύτρωση του ελληνικού έθνους από όλα τα δεινά. Τα μεν κόμματα της κομμουνιστικής Αριστεράς συσχέτιζαν την υπόσχεση αυτή με τη μετατροπή της κοινωνίας σε κομμουνιστική, κατά το σοβιετικό μοντέλο, το δε ΠΑΣΟΚ όχι από την εφαρμογή ενός συγκεκριμένου εθνικού προγράμματος, αλλά από τον αποκλεισμό των αντίπαλων δυνάμεων του σκότους και την αόριστη απεξάρτηση από τους δυτικούς οργανισμούς (Bornträger 1995: 218-220).

Παρόλο που η ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ, τη δεκαετία του 1980, δεν επέφερε πρακτικά καμία αλλαγή στη θέση της χώρας στις διεθνείς οργανώσεις και συνθήκες, η στάση της κυβέρνησης έλαβε τέτοιες δημαγωγικές προεκτάσεις, που προκάλεσαν σύγχυση στο εκλογικό σώμα. Ενώ το ΠΑΣΟΚ τήρησε, από τη μια μεριά, με ευλάβεια τις διεθνείς δεσμεύσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ειδικότερα εκείνες που προσδίδουν στη χώρα ταυτότητα δυτικού κράτους (Τσαρδανίδης 1998: 297), ανέπτυξε από την άλλη, τόσο σε επίπεδο πολιτικού λόγου, όσο και σε επίπεδο διεθνών επαφών, μια έντονη ανταγωνιστικότητα προς τη Δύση και έναν ιδιότυπο τακτικισμό με την Ανατολή, που έφερε ακόμη και τα παραδοσιακά κόμματα της Αριστεράς σε αμηχανία.

Η τακτική αυτή γίνεται ιδιαίτερα εμφανής στις σχέσεις του ΠΑΣΟΚ με τα κομμουνιστικά κόμματα της ανατολικής Ευρώπης. Ήδη στη διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου [πρβλ. το κείμενο της διακήρυξης στο: Σπουρδαλάκης (επιμ.) 1998: 337-343], το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα είχε υιοθετήσει το σύνθημα της 'απολυρηνικοποίησης των Βαλκανίων', που αποτελούσε πάγιο στόχο του ανατολικού συνασπισμού ήδη από τη δεκαετία του 1950. Η θέση αυτή, επειδή είχε προπαγανδιστεί στην προδικτατορική περίοδο από τα κόμματα της Αριστεράς, είχε εγκλωβιστεί στο περιθώριο του πολιτικού γίγνεσθαι. Η επαναφορά της από το ΠΑΣΟΚ και η διατήρηση της στο επίπεδο των πολιτικών διακηρύξεων κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής του θητείας, τη δεκαετία του 1980, έστρεψε το ενδιαφέρον των κομμουνιστικών κομμάτων της ανατολικής Ευρώπης σε αυτό και όχι στα κόμματα της κομμουνιστικής Αριστεράς. Την εξέλιξη αυτή ενίσχυσε, επίσης, το γεγονός ότι η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου επιδόθηκε, σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές συμφωνίες που είχε υπογράψει η Ελλάδα το 1980, σε πλήθος εμπορικών συναλλαγών με τα κράτη της COMECON κατά τη δεκαετία του 1980 (Stergiou 2001: 146-159).

Η ένταξη της Ελλάδας στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έγινε τελικά, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις, αποδεκτή από τη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού αλλά και από το ΠΑΣΟΚ. Οι Έλληνες διέγνωσαν γρήγορα ότι η συμμετοχή τους στις ευρωπαϊκές κοινότητες ισοδυναμούσε, σε πρώτο επίπεδο τουλάχιστον, με συγκεκριμένα εισπρακτικά οφέλη που συνεπαγόταν η χαλαρή διαχείριση των κονδυλίων από τις πρώτες κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ (Βαλντέν 1988: 245-248). Προτίμησαν, έτσι, να απολαμβάνουν τη χωρίς κόπο αποκτηθείσα καταναλωτική τους ευημερία παρά να ασχολούνται με προβλήματα πολιτισμού και ταυτότητας.

Ωστόσο, εξαιτίας της συστηματικής προπαγάνδης των αοριστόλογων αλλά και έντονα πολεμικών αυτών θέσεων της Αριστεράς, στο νεοελληνικό ασυνείδητο είχαν εντυπωθεί ορισμένες ψυχολογικές περισσότερο, παρά επεξεργασμένες πολιτικά, πεποιθήσεις. Τα παραδοσιακά αντιαμερικανικά αντανακλαστικά της νεοελληνικής κοινωνίας άρχισαν να μετατρέπονται βαθμιαία σε παθολογική αντιπάθεια. Η υπέρβαση της εκ των άνω επιβεβλημένης εθνικοφροσύνης, που κατέργησε το ΠΑΣΟΚ από το 1981 και μετά, συνδυασμένη με τον μικροαστικό λαϊκισμό και, πάνω απ' όλα, η διάδοση της αποενοχοποιητικής ιστορικής αντίληψης για την προέλευση των δεινών του σύγχρονου ελληνικού κράτους προσαρμοσμένης, συνήθως, στη στερεότυπη συλλογιστική αντίληψη 'για όλα φταίνει οι ξένοι', διαμόρφωσαν ένα ιδιότυπο κράμα εθνικής λαϊκής ενότητας στη βάση του αντιαμερικανισμού και της περιφρόνησης των Ευρωπαίων [βλ. Κολιόπουλος-Veremis 2002: 271-272 και τις διάφορες εθνικές θέσεις του Α. Παπανδρέου στο: Χαλαζιάς (επιμ.) 1996: 333-364].

Συνθηματολογικές εννοιολογικές αναφορές, όπως 'Ευρώπη των Λαών', 'Αμερικάνοι φονιάδες των λαών', 'Ευρώπη των μονοπωλίων, που εξανθρωπίζεται και κοινωνικοποιείται από την παρουσία των Ελλήνων' άρχισαν να εξελίσσονται σε σταθερές προσλαμβάνουσες της νεοελληνικής συλλογικής συνείδησης και να ανάγονται σε κλασικές θεωρητικές μορφές περιφρόνησης των Ευρωπαίων κάθε φορά που η στάση τους δεν προσιδίαζε στα ελληνικά εθνικά στερεότυπα. Σε μια πρώτη ανάγνωση του σχήματος αυτού μπορεί κανείς να εντοπίσει στοιχεία 'διεθνιστικού' πολιτικού λόγου. Υπό απόρριψη τίθεται η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ως φορέας συγκεκριμένων παραγωγικών 'εκμεταλλευτικών' σχέσεων, 'η Ευρώπη των Μονοπωλίων', όχι οι ευρωπαϊκοί λαοί. Αυτοί εξακολουθούν να είναι σύμμαχοι.

Στο σημείο αυτό αρχίζει να υποστασιοποιείται κατά τρόπο συμβολικό ένα αντιθετικό σχήμα της έννοιας 'λαός' προς τις έννοιες 'έθνος', 'κράτος' και

‘κοινωνία’. Πρέπει να επισημανθεί εδώ, ότι η διάκριση τους αποτελεί, όπως έχει αποδείξει η ιστορική εμπειρία, πρόβλημα δυσεπίλυτο, ιδιαίτερα δε, όταν επιχειρείται να αποδοθεί στην έννοια ‘λαός’ διεθνιστικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με το κλασικό λενινιστικό σχήμα, το δικαίωμα στην εθνική αυτοδιάθεση πρέπει να υποστηρίζεται μόνο εφόσον είναι σύμφωνο με τα συμφέροντα του διεθνούς προλεταριάτου, τα συμφέροντα, δηλαδή, των ‘λαών’. Πρόκειται για μια βαθιά εργαλειακή αντίληψη του έθνους που παραβλέπει, πρώτον, την εθνική υλικότητα και προϋποθέτει, δεύτερον, την πρωταρχική ύπαρξη ενός υποστασιοποιημένου διεθνούς προλεταριάτου (Πουλαντζάς 1990: 171-172).

Από την αναγωγή αυτή προκύπτουν, εντούτοις, δεκάδες άλλα ερωτήματα, όπως για παράδειγμα για το ποιός ανήκει και το ποιός δεν ανήκει στο διεθνές προλεταριάτο. Αν με την επίκληση της έννοιας ‘λαός’, εννοείται ένα συγκεκριμένο κομμάτι της κοινωνίας –η εργατική τάξη– το οποίο, μέσα από μια διαδικασία ωρίμανσης, πάλης κατά τον Μαρξ, ‘αποκαθάρεται’ από την ‘εκμεταλλευτική’ ‘άρχουσα’ τάξη, τότε πρέπει να διευκρινιστεί πώς διασφαλίζεται ότι ο ‘λαός’ των άλλων κοινωνιών θα έχει, κατά την ίδια χρονική περίοδο, διέλθει της ίδιας ιστορικής διεργασίας ωρίμανσης μέσα από την πάλη του με την αστική τάξη, η οποία θα του επιτρέψει να αποκαθαρωθεί επίσης από αυτή, όπως ο λαός της προηγούμενης κοινωνίας.

Αν, δηλαδή, δεχθούμε ως υπόθεση ότι το προλεταριάτο κατορθώνει να μετασχηματισθεί σε ενιαίο ιστορικό υποκείμενο σε ‘εθνικό επίπεδο’, επιτυγχάνοντας την ‘οργανωτική ενότητα του έθνους’ (Λένιν 1987: 51-54), τίθεται το ερώτημα πώς μπορούν να προσδιοριστούν τα συμφέροντά του σε διεθνές επίπεδο, ποιος μπορεί δηλαδή να εκφράζει καλύτερα την ουσία του και να μιλά εξ’ ονόματος του. Πώς μπορεί να εγγυηθεί κανείς, για παράδειγμα, ότι στον συγκεκριμένο χωροχρόνο, κατά τον οποίο οι λαοί θα θελήσουν να συμπράξουν, οι εκπρόσωποι του γαλλικού ή του ιταλικού ‘λαού’ θα έχουν την ίδια διεθνιστική συνείδηση του ‘κοινού ταξικού συμφέροντος’ με τους εκπρόσωπους του ελληνικού ‘λαού’, ώστε να επιτευχθεί αρμονική συμβίωση μεταξύ τους και ο μετασχηματισμός τους σε ένα πανευρωπαϊκό σοσιαλιστικό υποκείμενο ιστορικής αλλαγής και σοσιαλιστικού μετασχηματισμού σε όλη την Ευρώπη;

Η αναγωγή όλων των κοινωνικών και εθνικών διαφορών σε μια απλή ταυτότητα, σε περιεχόμενα, δηλαδή, προσδιορισίμα με αφηρητά και απόληξη αμιγώς ταξική, αποδείχτηκε για το εργατικό κίνημα –και το παγκόσμιο και το ελληνικό– μια ιστορική πρόκληση, που με τον χρόνο πρόσθετε ιστο-

ρικά παραδείγματα, τα οποία υπονόμευαν κάθε απόπειρα ορισμού μιας ενιαίας διεθνιστικής ταυτότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η στάση των 'λαϊκών' κινημάτων της Τουρκίας, που στήριξαν σθεναρά την εισβολή του τουρκικού στρατού στην Κύπρο και την κατοχή των κουρδικών εδαφών. Η Τούρκικη Επαναστατική Συνομοσπονδία Εργατικών Συνδικάτων (DISK) διοργάνωσε, μάλιστα, έρανο για τις ανάγκες του τουρκικού στρατού εισβολής κατοχής στην Κύπρο και ζήτησε από τους εργάτες να διαθέσουν ένα μεροκάματο για τον σκοπό αυτό!

Η μαρξιστική διανόηση, βέβαια, για την ερμηνεία της αντίφασης αυτής έχει επινοήσει τη θεωρητική κατασκευή της 'ψευδούς συνείδησης' της εργατικής τάξης. Εδώ και πολλά χρόνια, ωστόσο, ο Ernesto Laclau (1983: 26-27) έχει ασκήσει κριτική στη χρήση της θεωρητικής αυτής κατασκευής από τα κομμουνιστικά κόμματα, επισημαίνοντας ότι αυτή αναφέρεται από τον κλασικό μαρξισμό στην παραγνώριση από την πλευρά του επαναστατικού υποκειμένου, της εργατικής τάξης δηλαδή, των ουσιαστικών του ενδιαφερόντων ή της ουσιαστικής του θέσης και ουδόλως σχετίζεται με την παραδοχή της ύπαρξης μιας αντιφατικής διαφοράς μεταξύ δύο θέσεων του ίδιου υποκειμένου. Η ερμηνευτική αυτή επισήμανση του Laclau μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στη διεθνιστική ανάλυση της ελληνικής Αριστεράς, η οποία ανάγει δύο δυνάμει επαναστατικά υποκείμενα, τον ελληνικό και τον τουρκικό λαό, σε παράγοντες 'του διεθνούς προλεταριάτου', εφόσον κατορθώσουν να αποδεσμευτούν από τα 'δεσμά της αστικής εθνικιστικής προπαγάνδας'.

Το πρόβλημα της συγκρότησης της ενότητας του υποκειμένου της ιστορικής αλλαγής με αφετηρία διαφορετικές –ακόμη και αντιφατικές– θέσεις που υφίστανται στο εσωτερικού του υποκειμένου είναι εντούτοις, κατά τον Laclau, πολύ πιο σύνθετο από την ψευδή συνείδηση και ανάγεται στην ύπαρξη εγγενών ουσιαστικών διαφορών, όπως της εθνικής ταυτότητας, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας πάλης ήδη στη φάση της συγκρότησης της υποκειμενικότητας των μαζών (ηγεμονική συνάρθρωση). Η έννοια αυτή βρίσκεται, ωστόσο, σε μεγάλη απόσταση από τον μαρξισμό, που ανάγει τις διαφορές στην πρακτική ενός ήδη συγκροτημένου υποκειμένου και όχι στη διαπάλη κατά τη διαδικασία συγκρότησης αυτού του υποκειμένου. Περίτρωτη απόδειξη αποτελούν, κατά τον Laclau, τα αναρίθμητα μαζικά κινήματα στον κόσμο –οικολογικά, κοινωνικά, φυλετικά, φεμινιστικά–, που διεκδικούν προοδευτικά φιλολαϊκά αιτήματα, κινήματα τα οποία, όμως, είναι αδύνατον να συνδεθούν μεταξύ τους και να συναπαρτίσουν έναν ενιαίο 'λαό'.

Εκτός όμως από αυτά τα λίγο-πολύ κλασικά προβλήματα που παρουσιά-

ζει η νοηματοδότηση της έννοιας 'λαός', πρέπει να αναφερθεί και μια πολύ σημαντική συνιστώσα του θέματος, η οποία συνήθως παραγνωρίζεται από όσους (και αυτοί, βέβαια, δεν είναι μόνο αριστεροί) τόσο επίμονα κάνουν επίκληση αυτής της έννοιας, ειδικά σε θέματα διεθνών σχέσεων. Ο 'λαός', ως έννοια, δεν αναγνωρίζεται από το διεθνές δίκαιο ως νομική προσωπικότητα, παρόλο που πολλοί διανοούμενοι, ήδη από τη δεκαετία του 1960, έχουν απαιτήσει την υιοθέτηση σχετικού κανόνα². Δεν συνιστά, δηλαδή, μια οντότητα η οποία μπορεί να αποτελέσει υποκείμενο στη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων διμερούς ή πολυμερούς χαρακτήρα μεταξύ οργανισμών ή κρατών, έτσι και αν αυτές υποτίθεται ότι διεξάγονται στο όνομα ή για το συμφέρον του.

Η αναγωγή του 'λαού', αόριστα και αφηρημένα, στη θέση του δρώντος υποκειμένου στη διαδικασία επίλυσης διακρατικών διαφορών είναι εντελώς παραπλανητική και αποπροσανατολιστική για τον πραγματικό του ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, ρόλο ο οποίος εντοπίζεται σε ένα άλλο επίπεδο. Από την αναφορά αυτή, όμως, προκύπτει σε επίπεδο συμβόλων μια υποκατάσταση των θεσμών που είναι επιφορτισμένοι με μια συγκεκριμένη αρμοδιότητα, αυτή της άσκησης εξωτερικής πολιτικής και των διαπραγματεύσεων, από την αφηρημένη έννοια του 'λαού' η οποία, στην προκειμένη περίπτωση, δεν έχει μόνον αοριστολογικό περιεχόμενο, αλλά στερείται και οιασδήποτε οντολογικής βάσης –νομικής υπόστασης, για την ακρίβεια– για τη λειτουργία που υποτίθεται ότι οφείλει να επιτελέσει.

Η αναγωγιστική επίκληση του λαού αόριστα ως μοναδικού φορέα άσκησης εξωτερικής/ διεθνούς πολιτικής θέτει υπό αμφισβήτηση όχι μόνον τις κυβερνήσεις των λαών, στις οποίες προβάλλεται ως αντίθετος πόλος, αλλά και ολόκληρο το σύστημα λειτουργίας της διεθνούς κοινωνίας. Η επίκληση αυτή αντιεί το νομιμοποιητικό της φορτίο από τις διακηρύξεις του αμερικανού προέδρου Wilson περί 'φανερής διπλωματίας', μετά το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.

Η διακηρυξη αυτή εισήχθη στην Ελλάδα διαθλασμένα. Η 'ολοκλήρωση' του ελληνικού λαού, η διαδικασία, δηλαδή, ωρίμανσής του ώστε να μπορέσει και αυτός να συμβάλει στη διεθνή ειρήνη, στην 'Ευρώπη των Λαών', όπως συνθηματολογικά προπαγανδίστηκε η παραπάνω εξέλιξη, περιγράφηκε όχι τόσο ως μια τακτική ενδοκοινωνικού ταξικού πολέμου της εργατικής τάξης, αλλά του 'ελληνικού λαού εναντίον των ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου και των ντόπιων υπηρετών του', που συνήθως ορίζονταν ως το εγχώριο μεταπρατικό κεφάλαιο. Ο κλασικός αποδιοπομπαίος τράγος της μεταπολεμικής ελ-

ληνικής εθνικής μυθολογίας, οι ξένοι, ανάγεται στο πλαίσιο αυτό σε βασικό μοχλό της εθνικής χειραφέτησης, μιας χειραφέτησης η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μια άνευ όρων αντιπαράθεση με αυτόν (πρβλ. Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη).

Η σχηματική αυτή αντίληψη, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε εκ των υστέρων, επιβλήθηκε σε επίπεδο συμβόλων και οδήγησε, στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, σε μια φρενήρη πορεία προς την εξουσία. Ακόμη σημαντικότερο είναι, ωστόσο, το γεγονός ότι το ΠΑΣΟΚ διαμόρφωσε για το ίδιο μια εικόνα 'κινήματος μοναδικού στην ιστορία του παγκόσμιου σοσιαλισμού' (Κατσούλης 2003: 486). Η ιδεολογική αυτή ακροβασία υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική για την πολιτική του εξέλιξη, καθώς του επέτρεψε να διαχωρισθεί από την πολιτική ρητορική της κομμουνιστικής Αριστεράς, που ταύτιζε τον 'αγώνα των λαών' με την εξωτερική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης και ενεργοποιούσε τον μικροαστικό αντικομμουνισμό εναντίον τους.

Ο εθνοκεντρικός ιδεολογικός μετασχηματισμός της δεκαετίας του 1990

Η μέχρι τώρα ανάλυση των λαϊκιστικών εκφάνσεων στα εθνικά θέματα επικεντρώθηκε στο ιδεολογικό πεδίο που συγκροτείται από τη συνάρθρωση λαϊκών και ταξικών εγκλήσεων σε διεθνιστικό επίπεδο σε αντιπαράθεση με τον κοινωνικό εχθρό σε εθνικό επίπεδο, αναδεικνύοντας το στοιχείο εκείνο του λαϊκισμού που αναφέρεται στην ενοποιητική του λειτουργία ως παράγοντα συσσωμάτωσης των μαζών. Στην περίοδο μετά το 1989, αναδεικνύεται προσθετικά σε αυτή την ιδιαίτερη ιδεολογικοπολιτική λειτουργία του λαϊκιστικού φαινομένου το στοιχείο της οργανωτικής διάστασης ως παράγοντας πολιτικής κινητοποίησης των μαζών, όπως αυτό περιγράφηκε από έναν έγκυρο μελετητή του λαϊκισμού, τον Νίκο Μουζέλη (1989).

Ο λαϊκισμός, σύμφωνα με αυτή την ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου, εμπεριέχει εκτός από την ιδεολογική διάσταση και μια έντονη οργανωτική, η οποία του επιτρέπει να εργαλειοποιεί διαφόρους συλλογικούς φορείς, ως μέλη της συλλογικότητας 'λαός' και να συγκροτεί ένα μαζικό κίνημα, το οποίο κινείται με μια ιδιαίτερη λαϊκιστική λογική και στρατηγική. Αποτελεί, δηλαδή, μια νέα συνιστώσα στη δυναμική της συσσωμάτωσης των μαζών, που προκύπτει από την ομογενοποιητική αναγωγή όλων των προβλημάτων σε διπολικά αντιθετικά σχήματα, που επιτρέπουν την ταύτιση του

μαζών με μια συγκεκριμένη στάση ή άποψη, η οποία αποκτά τον χαρακτήρα της απόλυτης αλήθειας.

Η καταγραφή της εξωτερικής πραγματικότητας σχετικοποιείται, δηλαδή, στο σημείο εκείνο που καθησυχάζει τις μονομερείς τάσεις του ανθρώπινου κοινού νου. Εκλογικεύει την, ούτως ή άλλως, έμφυτη τάση του να μην ανέχεται την πολυπλοκότητα, την ασάφεια και την αμφισβημία που κατ' εξοχήν παρουσιάζει η εξωτερική πραγματικότητα, ωθώντας την στην προορρούσεια λογική των διπολικών στερεοτύπων μαύρο-άσπρο, καλό-κακό, εθνικό-αντεθνικό. Όποια πληροφορία το θέτει υπό αμφισβήτηση, παραλλάσσεται ή απορρίπτεται ως εκ του πονηρού, δεν θεωρείται έγκυρη (Ηρακλείδης 2002: 298-299). Η τάση αυτή γίνεται δραστικότερη σε περιόδους κρίσης, όταν γενικές παραδεκτές αρχές που προσδιόριζαν τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς μέχρι τότε, διασαλεύονται ή τίθενται συνολικά υπό αμφισβήτηση.

Μια τέτοια κατάσταση αναδύθηκε στον κόσμο και, ιδιαίτερα, στην Αριστερά στις αρχές της δεκαετίας του 1990, μετά το σοκ της κατάρρευσης των κομμουνιστικών καθεστώτων και την ταυτόχρονη ανάπτυξη ενός παγκόσμιου δικτύου επικοινωνίας, οικονομικών δραστηριοτήτων, εμπορικών ανταλλαγών και διακίνησης ανθρώπων. Η διαδικασία αυτή, που εξ αντικειμένου δημιούργησε μια τάση αποεθνικοποίησης (Habermas 2003), υπέσκαψε όλες τις ισχύουσες μέχρι τότε μορφές πολιτικού αυτοκαθορισμού της Αριστεράς προκαλώντας ενστικτώδεις αντιδράσεις και μια πολιτική και πολιτιστική αμηχανία που εντυπώθηκε στην εθνική ρητορεία.

Η αναδόμηση των διεθνών ισορροπιών σε πολιτικό και, πάνω από όλα, σε οικονομικό επίπεδο η οποία, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, επέβαλε νέες διεθνικές συσσωματώσεις καπιταλιστικού χαρακτήρα, επέφερε αλλαγή νοοτροπιών σε όλο το πολιτικό φάσμα, τόσο στη δεξιά όσο και στη αριστερή πλευρά του. Δύο ήταν τα στοιχεία που χαρακτήριζαν τη νέα εξέλιξη και έθεσαν σε κατάσταση συναγερμού τις τοπικές κοινωνίες: το πρώτο, ήταν η συρρίκνωση των λειτουργιών του εθνικού κράτους ως αυτόνομης μονάδας του διεθνούς συστήματος και το δεύτερο, οι εκδηλούμενες τάσεις αυτονόμησης διαφόρων περιοχών, οι οποίες έθεσαν επιτακτικά το ζήτημα της ανεξαρτησίας από το εθνικό κέντρο χωρίς, ωστόσο, να θέτουν παράλληλα ζήτημα αποκόλλησής τους από τις διάφορες υπερεθνικές ολοκληρώσεις. Μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, τα κράτη, παρότι παρέμειναν και παραμένουν πρωταγωνιστές της παγκόσμιας σκηνης, υπέστησαν σοβαρές απώλειες στην κυριαρχία και στη λειτουργία τους, εκχωρώντας

αρμοδιότητες σε πανίσχυρες διεθνικές γραφειοκρατίες (Χάντινγκτον 1999: 40-42).

Το δεύτερο στοιχείο αφορά στη γενική απορύθμιση των μέχρι τότε υφιστάμενων εργασιακών σχέσεων στα πρότυπα της αμερικανικής αγοράς εργασίας, απορύθμιση την οποία συνεπέφερε η διεθνοποιημένη καπιταλιστική εξέλιξη της δεκαετίας του 1990. Η εμφάνιση εκατομμυρίων ανέργων, παρά την οικονομική ανάπτυξη σε επίπεδο μεγεθών, κλόνισε τα προϋπάρχοντα οικονομικά μοντέλα του ήπιου προστατευτικού καπιταλισμού που είχε επιβάλλει η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία και ενίσχυσε τη θέση των νεοφιλελευθέρων που επαγγέλονται άνοιγμα των οικονομικών συνόρων χωρίς όρους (Κουζής 2001: 118-125).

Επιταχυντικά στη διαδικασία αυτή λειτούργησαν οι αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις και η ουσιαστική κατάργηση των συνόρων που επέφερε η μετακίνηση τεράστιων ανθρωπομαζών από την Ασία και την Αφρική στην Ευρώπη: μια μετακίνηση που, για την Ελλάδα, σήμαινε την είσοδο στη χώρα πάνω από ενός εκατομμυρίου οικονομικών μεταναστών. Η εξέλιξη αυτή έφερε στο προσκήνιο, για μια ακόμη φορά, την κλασικότερη ίσως μορφή ψυχολογικής αντίδρασης των μικροαστικών στρωμάτων στην ανάδειξη νέων δεδομένων στον χώρο δράσης του κοινωνικού τους μικρόκοσμου.

Απόρροια των εξελίξεων αυτών ήταν η εμφάνιση μιας ολοένα και μεγαλύτερης ανασφάλειας, ανασφάλειας πολιτικής, ιδεολογικής και, πάνω από όλα, κοινωνικής των πολιτών εκείνων οι οποίοι δεν είναι διατεθειμένοι να επεξεργαστούν στην ολόκληρη τους τον άμεσο μετασχηματισμό των κοινωνιών και υιοθετούν εκ προοιμίου αμυντική στάση (Κατσούλης 2003: 488-490) στις νέες αλλαγές. Η αναπόφευκτη κατάλυση των εθνικών ορίων από την παγκοσμιοποίηση και η ταυτόχρονη σύμπτυξη διεθνικών οικονομικών συσσωματώσεων σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο (μετεξέλιξη της GATT σε IMF και διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του, μετεξέλιξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε Ένωση με εμφανείς τάσεις πολιτικής ενοποίησης), ώθησε πολλούς σε αναζήτηση της υποτιθέμενης ασφάλειας στο άμεσα προσλήψιμο, ως προς τις διαστάσεις και τη λειτουργία του, εθνικό κέντρο.

Οι μέχρι τότε ακραιφνείς υποστηρικτές του έθνους ως του φυσικού πλαισίου ζωής του ανθρώπου μετατράπηκαν σε ακραιφνείς υποστηρικτές της κατάργησης των συνόρων και τάχθηκαν υπέρ της υιοθέτησης νέων διεθνικών μορφών λειτουργίας του κράτους, όπως της ευρωπαϊκής ομοσπονδιοποίησης. Από την άλλη μεριά, οι αδιαμφισβήτητοι σύμμαχοι του διεθνισμού, της υποστήριξης της διεθνούς αλληλεγγύης ως προϋπόθεσης εγκαθίδρυσης της διε-

θνούς ειρήνης (πρβλ. Κονδύλης 1998: 93-100) και της έκλειψης των εθνών ως κατασκευάσματα της ασιατικής τάξης, μετατράπηκαν σε όψιμους –πλην όμως φανατικούς– υπερασπιστές του έθνους ως μαχητικής έπαλξης εναντίον της ‘πέλασης της παγκοσμιοποίησης’.

Η ιδεολογική αυτή αναστροφή έγινε ιδιαίτερα αισθητή στην ευρωπαϊκή Αριστερά, η οποία άρχισε να αφομοιώνει και να ανακυκλώνει στο πολιτικό λεξιλόγιο της έννοιες, όπως ‘ανθρωπιστικός εθνικισμός’ (humaner Nationalismus) και ‘συλλογική ταυτότητα’ (kollektive Identität) που στόχευαν στην εννοιολογική οριοθέτηση του νέου πολυπολιτισμικού πλαισίου με όρους που διαχώριζαν την Αριστερά και από τον εθνικισμό αλλά και από το διεθνιστικό παρελθόν της (Ludwig 1994: 104-105).

Η πολιτική και πολιτιστική αντιστροφή που σημειώθηκε στην Ευρώπη είχε τον αντίκτυπο της και στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα και, μάλιστα, με πολύ πιο έντονο τρόπο. Η πρόσληψη της ιδεολογικής αυτής μεταστροφής είναι, ίσως, μια από τις λίγες φορές που η περιφέρεια ξεπέρασε ως προς την αφομοίωση ενός ιδεολογικού φαινομένου την ευρωπαϊκή μητρόπολη. Υπό την εξέταση ορισμένων παραγόντων, ωστόσο, πρόκειται για μια αναμενόμενη εξέλιξη με έντονες, όμως, λαϊκιστικές εκφάνσεις.

Η καθυστερημένη ένταξη της Ελλάδας στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δημιούργησε, για το ελληνικό κράτος, τετελεσμένα γεγονότα στερώτα από την ελληνική κοινωνία τις θετικές –αλλά όχι τις αρνητικές επιπτώσεις– που επιφύλασσε η πλανητική σύμφυση των αγορών και των επικοινωνιών για την περιφέρεια του ευρωπαϊκού καπιταλισμού. Η εικόνα των συσσωρευμένων κοινωνικοοικονομικών μεταβολών, που συνεπαγόταν η ολοκληρωτική ένταξη της χώρας σε πολυεθνικές οικονομικές και πολιτικές ενώσεις, διαθλάσθηκε κατά συνέπεια σε μεγάλο βαθμό από τις αντικειμενικές προϋποθέσεις, οι οποίες προσδιόριζαν τη διάδοση του φαινομένου αυτού.

Κατά συνέπεια, ό,τι δικαιολογημένα ή αδικαιολόγητα ταυτιζόταν στη συλλογική συνείδηση με υπερεθνικές οικονομικές και πολιτικές διεργασίες απέκτησε πολύ γρήγορα αρνητικό πρόσημο.³ Το γεγονός, μάλιστα, ότι πηγή όλων αυτών των υπερεθνικών διαδικασιών θεωρήθηκε η αμερικανική καπιταλιστική μητρόπολη, μεγιστοποίησε την υφιστάμενη αρνητική εικόνα, ενεργοποιώντας αρνητικά φορτισμένα αντανакλαστικά της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης εναντίον της υπερατλαντικής συμμαχού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να πολιτογραφηθούν με αρνητικό περιεχόμενο –αν όχι εντελώς απαξιωτικά– στο καθημερινό πολιτικό λεξιλόγιο ορισμένες κατά βάση ουδέτερες

έννοιες, όπως 'νέα τάξη', 'παγκοσμιοποίηση', 'απελευθέρωση των αγορών', κ.λπ.

Ενδεικτικά των παραπάνω αντιλήψεων είναι τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας του *Ευρωβαρόμετρου* (πρβλ. άρθρο της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, 18-11-2003, 'Μας διχάζει η παγκοσμιοποίηση'), η οποία κατέδειξε ότι η Ελλάδα κατατάσσεται πρώτη μεταξύ των 15 κρατών-μελών της Ε.Ε. ως προς το ποσοστό εκείνων που δηλώνουν ότι είναι 'κατά της παγκοσμιοποίησης'. Πέραν τούτου, 75% των ερωτηθέντων πιστεύουν ότι η επιρροή των ΗΠΑ στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης είναι ήδη υπερβολική. Η Ελλάδα εμφανίζει, επίσης, το υψηλότερο ποσοστό στην Ευρώπη (55%) σε θετικές γνώμες υπέρ του κινήματος της 'αντιπαγκοσμιοποίησης', για το οποίο πιστεύεται ότι προσφέρει ορθές λύσεις στα προβλήματα που εγείρονται από την παγκοσμιοποίηση.

Όλα αυτά προκάλεσαν έντονες ιδεολογικές ανακατατάξεις και στον συνηρητικό χώρο –η Νέα Δημοκρατία άρχισε με θέρμη να υποστηρίζει την άρση όλων των περιορισμών στην προοπτική ομοσπονδιοποίησης της Ευρώπης– αλλά, κυρίως, στον χώρο της Αριστεράς. Το ΠΑΣΟΚ, αρχικά, κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, θέλησε να αξιοποιήσει εμφαντικότερα στο πρόγραμμά του τις 'εθνικές λαϊκές παραδόσεις', τις οποίες είχε εργαλειοποιήσει ήδη κατά την πρώτη περίοδο, διαμορφώνοντας τη συγγενή με τον σοσιαλίζοντα λαϊκισμό των λατινοαμερικανικών χωρών ιδεολογική πρόσμιξη εθνικισμού-διεθνισμού, για την οποία έγινε ήδη λόγος. Η επάνοδός του στην εξουσία το 1993 σηματοδότησε μια αναγκαστικά –λόγω της έλλειψης του ανατολικού συνασπισμού– λιγότερο δημαγωγική στάση στην εξωτερική πολιτική. Η απουσία ενός αντίπαλου πόλου στη Δύση επέβαλλε μια αυτοσυγκράτηση αναφορικά με τις αντιδυτικές θέσεις που είχαν χαρακτηρίσει την πρώτη οκταετία του και μια πολύ πιο φιλοευρωπαϊκή συμπεριφορά.

Η τόνωση των μικροαστικών εθνικών αντανάκλαστικών μεταπολίτιστη από το πεδίο του αντιδυτικισμού-αντιαμερικανισμού στο επίπεδο των εθνικών διακηρύξεων και στη βαλκανική πολιτική του ελληνικού κράτους. Με τη διακήρυξη *Για την Αναγέννηση της Ελλάδας, Για την Αναγέννηση του Ελληνισμού* του 1993, λίγο πριν από την ανάληψη της εξουσίας, μια διακήρυξη με την οποία το κόμμα του Α. Παπανδρέου αντικατέστησε την διακήρυξη της *3ης Σεπτεμβρίου* και επαγγέλθηκε την επισφράγιση του τέλους της Μεταπολίτευσης, το ΠΑΣΟΚ επιδόθηκε σε έναν καταγισμό εθνικιστικών υπερβολών και ηθικιστικών ανατάσεων που στόχευαν να δημιουργήσουν ένα αίσθημα

ασφάλειας απέναντι στη διεθνή ρευστότητα αλλά και υπεροχής ενώπιον όσων θεωρήθηκε ότι απειλούν το ελληνικό έθνος (Κατσούλης 2003: 488).

Η βαλκανική πολιτική μετουσίωσε τις παραπάνω διακηρύξεις σε πράξη. Το πιο από παράδειγμα εθνοκεντρικής πολιτικής αποτέλεσε η επιθετική πολιτική της Ελλάδας απέναντι στην ΠΓΔΜ, στο πλαίσιο μιας άκαμπτης εθνικιστικής εμμονής για την ονομασία της η οποία, εκτός του ότι επισυσσώρευσε, για μία ακόμα φορά, πλήθος προβλημάτων στις σχέσεις Ελλάδας-Ε.Ε., κατέδειξε τον έντονο λαϊκιστικό χαρακτήρα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο λαϊκισμός ριζεται, στο πεδίο αυτό, ως η διαμόρφωση πολιτικής όχι με γνώμονα το εθνικό συμφέρον της χώρας αλλά το κοινό αίσθημα και τις πρόσκαιρες κατευθύνσεις που αυτό επιβάλλει (Ιωακείμης 2003: 117). Και η πολιτική απέναντι στη FYROM αλλά και η εμφανής υποστήριξη του καθεστώτος Μιλόσεβιτς υπαγορεύτηκαν, την ίδια περίοδο, από την ανάγκη ικανοποίησης της κλονισμένης εθνικής αυτοπεποίθησης που επιζητούσε η ελληνική *vox populi*.

Ο θάνατος του Ανδρέα Παπανδρέου και η ανάδειξη, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, των λεγόμενων εκσυγχρονιστών οι οποίοι συνέδεσαν την πολιτική τους παρέμβαση, τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικού λόγου, με μια ανεπιφύλακτη φιλοευρωπαϊκή στάση, σηματοδότησε μια κινητικότητα στα εθνικά θέματα η οποία ήταν απόρροια του αναπροσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής (Reuter 1997: 321- 324). Η ουσιαστική και τυπική επαναχάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε μια κατεύθυνση εξωστρέφειας και ενίσχυσης της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, εξαίρεσε το ΠΑΣΟΚ σε επίπεδο κυβέρνησης, αλλά όχι πάντα κόμματος⁴, από το πλαίσιο εκείνων των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων που υιοθετούν αμυντική στάση απέναντι στις διάφορες διεθνοποιημένες διαδικασίες.

Η απότομη, αν και αναμενόμενη⁵, επαναχάραξη της εξωτερικής πολιτικής του σοσιαλιστικού κινήματος πάνω σε μια φιλοδυτική τροχιά, που χαρακτηρίζει στο παρελθόν την πολιτική στρατηγική της Νέας Δημοκρατίας, αποδυνάμωσε σε συμβολικό επίπεδο όλο εκείνο το σύστημα των εχθρικών εικόπων που είχαν επιτρέψει στον ηγέτη του ΠΑΣΟΚ, Ανδρέα Παπανδρέου, να διαιρέσει τον πολιτικό χώρο σε εθνικά 'αξιοπρεπείς' και εθνικά 'αναξιοπρεπείς' πολίτες. Το αντιθετικό σχήμα μεταξύ των δυνάμεων της 'προόδου' και των δυνάμεων της 'οπισθοδρόμησης', που είχε επιφέρει την επιτυχημένη ενοποίηση της ετερόκλητης κομματικής βάσης του ΠΑΣΟΚ, άρχισε να υφίσταται ρωγμές και να αποπροσανατολίζει ένα σημαντικό τμήμα των παραδοσιακών του ψηφοφόρων. Επρόκειτο για μια επώδυνη διαδικασία, που

προκάλεσε κρίση ταυτότητας σε μεγάλο κομμάτι του κεντροαριστερού χώρου καθώς και ενδοκομματικές ανακατατάξεις που εκτονώθηκαν με την ίδρυση του ΔΗΚΚΙ.

Το νέο αυτό κόμμα, που αυτοχαρακτηρίζεται αριστερό, ενσωμάτωσε στον πολιτικό του λόγο πολλά από τα στοιχεία της εθνικής ρητορικής του ΠΑΣΟΚ των προηγούμενων δεκαετιών, υιοθετώντας μια ιδιότυπη ευρωσκεπτικιστική, τις περισσότερες φορές, στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και έναν άκρατο αντιαμερικανισμό. Η ευρωσκεπτικιστική στάση του δεν σχετίζεται, εντούτοις, με τις επιφυλάξεις των ευρωσκεπτικιστών σε άλλες χώρες για το μέλλον της Ευρώπης. Πρόκειται για μια νοοτροπία κατάλοιπο της δεκαετίας του 1980, προϊόν της λαϊκιστικής επιχειρηματολογίας, με την οποία νομιμοποιήθηκε η παραμονή της Ελλάδας στις ευρωπαϊκές κοινότητες, όταν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θεωρούνταν αποδεκτή μόνο εφόσον αυτή ικανοποιούσε τις απαιτήσεις του ελληνικού κράτους οι οποίες ταυτίζονταν, βέβαια, στην περίπτωση αυτή, με τις απαιτήσεις της εκλογικής πελατείας του κυβερνώντος κόμματος.

Την αντίθετη σε σχέση με το ΠΑΣΟΚ διαδρομή διήνυσε ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου. Το κόμμα αυτό, κατά την ίδρυση του (1991), είχε αποφύγει να υιοθετήσει θέσεις που συνεπαίρουν είτε τα εθνικά είτε τα διεθνιστικά αισθητήρια των αριστερών ψηφοφόρων και πήρε, στο πρόγραμμα του, σαφείς αποστάσεις και από μια εθνοκεντρική και από μια άνευ όρων φιλοευρωπαϊκή στάση εισάγοντας στην ελληνική πολιτική κουλτούρα πολλά στοιχεία νεωτερισμού (πρβλ. την πολιτική απόφαση του 1ου ιδρυτικού συνεδρίου του ΣΥΝ, Αθήνα 1992, σσ. 8-11). Η φθίνουσα εκλογική του πορεία, ωστόσο, τον ανάγκασε, υπό το βάρος των αφομοιωτικών πιέσεων που ασκούσε ο κεντρικός χώρος στην κομματική του βάση, να τροποποιήσει σταδιακά τη αρχική του στάση.

Διολίσθησε, έτσι, σε θέσεις που καθιστούσαν την παρουσία του στο πολιτικό φάσμα διακριτή από το ΠΑΣΟΚ ως αμιγούς αριστερού κόμματος. Οι ιδιαίτερα αντιδημοφιλείς επεμβάσεις του ΝΑΤΟ στην πρώην Γιουγκοσλαβία και οι πόλεμοι στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ προσέφεραν το αναγκαίο έδαφος για την υιοθέτηση μιας έντονα αντινατοϊκής πολιτικής και ενός άκρατου αντιαμερικανισμού, που βρίσκονταν σε ευθεία αντιδιαστολή με το παρελθόν του.⁶ Για τον λόγο αυτόν, το ερμηνευτικό σχήμα του λαϊκισμού ως ενοποιητικού στοιχείου μεταξύ ετερόκλητων τάσεων και ροπών δεν ευδοκίμησε στην περίπτωση του Συνασπισμού αλλά, αντίθετα, ενίσχυσε τις φυγόκεντρες τάσεις που προϋπήρχαν.

Πολύ πιο αντιπροσωπευτική και ενδιαφέρουσα είναι η ιδεολογικοπολιτική μεταβολή που συντελέστηκε στον χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς. Η αναγκαιότητα στήριξης του αντιπολιτευτικού λόγου του ΚΚΕ που, μετά το 1989, διερχόταν από την αδήριτη ανάγκη επιβίωσης της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο νέο διεθνοπολιτικό περιβάλλον, επέβαλε μια επαναδιατύπωση της εθνικής του ρητορικής η οποία, κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, ήταν σταθερά προσανατολισμένη στην πολιτική της Μόσχας. Η έλλειψη ξεκάθαρου αντιθετικού σχήματος, ικανού να υποστηρίξει τον πολιτικό μανιχαισμό που είχε προσδιορίσει την πολιτική ανάλυση του Ψυχρού Πολέμου, οδήγησε αρχικά σε μια νοσταλγία του 'υπαρκτού σοσιαλισμού' (πρβλ. την ιστορική ανάλυση της ΚΚ του ΚΚΕ για την πτώση του σοσιαλισμού, *Προβληματισμοί για τους παράγοντες που καθόρισαν την ανατροπή του σοσιαλιστικού συστήματος στην Ευρώπη*, Αθήνα, Μάρτης 1995).

Ανεξάρτητα από τις διαφοροποιήσεις σε οργανωτικό επίπεδο, σε όλο το φάσμα της Αριστεράς παρουσιάζονται κοινές πολιτικές αναφορές εμφορούμενες από τις νέες τάσεις απέναντι σε ζητήματα της διεθνούς κοινωνίας τα οποία, λόγω της φύσης τους, ενδείκνυνται για την άσκηση εκείνου του εθνοπολιτικού λόγου που, βάσει της μέχρι τώρα ανάλυσης, έχει καταδειχτεί ότι λειτουργεί συστειρωτικά σε επίπεδο κομματικής βάσης. Δύο είναι, κυρίως, τα στοιχεία εκείνα που προσδιορίζουν τη νεωτερική εθνοπολιτική ρητορική της Αριστεράς στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο και αναδεικνύουν τον ιδιότυπο αριστερό εθνοκεντρισμό: η παγκοσμιοποίηση και ο διαρκώς ανανεούμενος ελληνικός αντιαμερικανισμός.

Ο εθνοκεντρισμός αυτός δεν πραγματοποιείται, βέβαια, με τους ίδιους όρους και το ίδιο περιεχόμενο που χαρακτήριζε την κλασική εθνικιστική προσέγγιση, καθώς πρόκειται για μια νεωτερική διαιρετική πολιτική ιδεολογία, η οποία εγγράφεται ευθέως στην αντίφαση πλανητικού-τοπικού. Ο σημερινός παγκόσμιος εθνοκεντρισμός δεν συνιστά μια απλή επανάληψη του παρελθόντος ή μια αναγέννηση του έθνους. Είναι ένα νέο φαινόμενο, μια νέα ιστορική κατασκευή που συναρθρώνεται πολλαπλώς με τα συστήματα αναφοράς της ύστερης νεωτερικότητας και των φαινομένων που την προσδιορίζουν (Δεμερτζής 2003: 442-443).

Στην περίπτωση της ελληνικής Αριστεράς, αυτό εκφράστηκε μέσα από τη σύνδεση παγκοσμιοποίησης-αντιαμερικανισμού η οποία, ενσωματώνοντας όλες εκείνες τις κοινές ιστορικές εμπειρίες, μυθολογίες και συλλογικές ψυχώσεις, προσέφερε την πρώτη ύλη για τη συγκρότηση του σύγχρονου αριστερού εθνοκεντρισμού. Πρόκειται, εξάλλου, για αντιλήψεις που συνάδουν με

το κοινό αίσθημα, όπως διεφάνη από τη σφυγμομέτρηση που δημοσίευσε η *Καθημερινή*.

Ο πολιτικός χώρος της Αριστεράς και ένα μεγάλο κομμάτι της μαρξιστικής διανόησης –όχι μόνον στην Ελλάδα– θέλησε ορθά να αντιπαρατεθεί στην οικονομικοκοινωνική διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, αφού από αυτή περιθωριοποιούνταν ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Τα ερμηνευτικά εργαλεία που επιστρατεύτηκαν αντανακλούν, ωστόσο, μια εντελώς άλλη εποχή. Αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην τεχνολογική και οικονομική εξέλιξη που έχει υπεραπλουστεύσει τη μετακίνηση λογιστικού χρήματος αλλά και στον έντονο κερδοσκοπικό χαρακτήρα της διεθνοποιημένης κεφαλαιαγοράς, η οποία έχει απορροφήσει μεγάλο κομμάτι της Real Economy εκτοπίζοντας, σε πλείστες περιπτώσεις, την κλασική διάκριση μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών που χαρακτήριζε για αιώνες την κεφαλαιοκρατική κοινωνία (Lafontain-Müller 1998: 72-82).

Η ιλιγγιώδης ταχύτητα των συντελούμενων αλλαγών στην επικοινωνία, στις μεταφορές, στη δομή και την οργάνωση του εμπορίου και, πάνω απ' όλα, στη διακίνηση του χρήματος κατέστησε, από τη μια στιγμή στην άλλη, απηρχαιωμένους όχι μόνο τους μέχρι τότε υφιστάμενους όρους παραγωγής, εργασίας και λειτουργίας της κοινωνίας, αλλά και τα ερμηνευτικά μοντέλα που αντιστοιχούσαν στους όρους αυτούς. Απέναντι στη μετάβαση αυτή η αριστερή σκέψη υιοθέτησε μια αφοριστική στάση (βλ., π.χ., Βεργόπουλος 1999: 69-173) και συνθήματα εθνικής εσωστρέφειας, άγνωστα στα μέχρι τότε διεθνιστικά πρότυπά της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, την ίδια ώρα που η ευρωπαϊκή διανόηση αναζητά τρόπους διαχείρισης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, η ελληνική Αριστερά να αφημάχει για το αν αυτή υφίσταται ή όχι.

Η νέα στάση αποτυπώνεται με ενάργεια στον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται ο ρόλος των νέων διεθνικών οικονομικών ενώσεων και συσσωματώσεων και των διαφόρων οικονομικών οργανισμών (ΠΟΕ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ, κ.λπ.). Οι διεθνείς οργανισμοί, σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, αποτελούν απλώς 'όργανα της υπερεθνικής ελίτ' που, μέσω των παραρτημάτων της στην κάθε χώρα, ουσιαστικά μονοπωλεί την οικονομική και πολιτική εξουσία στη νέα τάξη. Από τη στιγμή που η διεθνοποιημένη οικονομία είναι απόλυτα χειραγωγημένη από διάφορα κέντρα εξουσίας, όλη η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δεν είναι παρά ένα επιμελές σχέδιο επιβολής μιας 'ισοπεδωτικής ομοιομορφίας' σε παγκόσμιο επίπεδο, που προβλέπει τον κατακερματισμό των υφιστάμενων κρατικών οντοτήτων σε μικρότερες και εύ-

κολα 'προσαρμόσιμες' στο σύγχρονο εποικοδόμημα της νεοφιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς!

Παρά τον έντονο συνομοσιολογικό χαρακτήρα της, η παραπάνω ανάλυση έχει αποκτήσει τα τελευταία χρόνια μεγάλο αριθμό οπαδών. Αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι παραπέμπει έμμεσα στον ρόλο της υπερατλαντικής συμμάχου, σε εκείνη που στο υποσυνείδητο του μέσου Έλληνα έχει συνδεθεί με αντιδημοκρατικές πρακτικές και μυστικές συνομοσίες ανατροπής δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων ανά την οικουμένη. Η καχυποψία προς την Αμερική συνιστά τον δεύτερο πόλο της σχέσης που παράγει την πρώτη ύλη του νεωτερικού εθνοκεντρισμού.

Τόσο ο αντιαμερικανισμός όσο και αντιδυτικισμός, γενικότερα, δεν είναι βέβαια σύγχρονο φαινόμενο, αλλά πολιτικές αναφορές εγγενείς στην αριστερή πολιτική παράδοση. Πρόκειται για μετεγγραφη στον πολιτικό λόγο αντιλήψεων, οι απαρχές των οποίων εντοπίζονται στην ελληνική συλλογική συνείδηση ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Η ακατανίκητη έλξη για την 'πολιτισμένη' και 'πλούσια' Δύση, τον τόπο αναζήτησης του φθαρμένου από τη μιζέρια ονείρου της καλύτερης ζωής προκαλούσε μονίμως ως διαλεκτική απάντηση τον φθόνο για τους πολίτες αυτής της χώρας και όσους αποφάσιζαν να μεταναστεύσουν εκεί.

Αναντίρρητα, οι αμερικανικές κυβερνήσεις καταβάλλουν φιλότιμες προσπάθειες, ιδίως τα τελευταία 13 χρόνια, μετά τον 'θρίαμβο' τους έναντι του κομμουνισμού, για να ενισχύσουν τον απανταχού αντιαμερικανισμό. Μετά από έναν ιδιότυπο αναπροσδιορισμό του 'εθνικού τους συμφέροντος' στη μεταψυχροπολεμική εποχή, οι Ηνωμένες Πολιτείες ακολούθησαν, κατά τη περίοδο οικοδόμησης της 'νέας τάξης', μια άνευ προηγούμενου αλαζονική πολιτική ηγεμονικού ιεραποστολικού χαρακτήρα. Κύρια γνωρίσματα της νεοπαγούς αμερικανικής 'ευαισθησίας' για τα διεθνή προβλήματα είναι η περιφρόνηση της διεθνούς νομιμότητας (βλ. το χρονικό λήψης της απόφασης για τον πόλεμο στο Ιράκ στο αποκαλυπτικό βιβλίο του Woodward 2003) και η αναγωγή του δυτικού κοινωνικοοικονομικού μοντέλου ως του μοναδικού κανονιστικού πλαισίου διασφάλισης της ειρήνης και της ευημερίας. Αυτό εκφράστηκε και εκφράζεται τόσο μέσα από την περιθωριοποίηση του ΟΗΕ, όσο και μέσα από την προκλητική αδιαφορία απέναντι στις διεθνείς συμβάσεις για το περιβάλλον, την παιδική εργασία, τους αιχμάλωτους πολέμου, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, κ.ά.

Ο αντιαμερικανισμός δεν είναι, κατά συνέπεια, μια ελληνική ιδιαιτερότητα, αλλά ένα οικουμενικό φαινόμενο άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσό-

τερο εξηγήσιμο. Αυτό που τον καθιστά μοναδικό στην ελληνική περίπτωση είναι ότι είναι ο μόνος αντιαμερικανισμός δυτικού ευρωπαϊκού κράτους που διαθέτει αισιατικά, φονταμενταλιστικά γνωρίσματα. Η Ελλάδα είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα στην οποία έλαβε χώρα μαζική πορεία και διαδήλωση εναντίον της αμερικανικής πολιτικής λίγες ημέρες μετά την αιματηρή επίθεση στο World Trade Center.

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται επίσης οι χαιρέκακες εκδηλώσεις αριστερών την επαύριο του τραγικού χτυπήματος της 11ης Σεπτεμβρίου που κορυφώθηκαν, όταν η γενική γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, Αλέκα Παπαρήγα, δήλωσε αναφερόμενη στο γεγονός 'ούτε γελάμε ούτε κλαίμε'. Η κυρία Παπαρήγα εξέφρασε, βέβαια, τη θλίψη της για τα 'αθώα θύματα' των Αμερικανών, σημείωσε όμως ταυτόχρονα ότι 'δεν μιλάμε για μια ουδέτερη χώρα, αλλά για τον ιμπεριαλισμό', και πρόσθεσε 'πως θύματα υπάρχουν στη Μέση Ανατολή, στα Βαλκάνια και αλλού' (Ελευθεροτυπία 12-9-2001, 'Παπαρήγα: Θλίψη ναι, αλλά και για Βαλκάνια και Μέση Ανατολή').

Οι αυθόρμητες αυτές εκδηλώσεις εμπάθειας και η πρωτοφανής έξαρση του αντιαμερικανισμού⁷ δεν συνιστούν ένα απλό φαινόμενο επανάληψης των γνωστών αντιιμπεριαλιστικών συνθημάτων του ψυχροπολεμικού παρελθόντος. Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, το φαινόμενο του αντιαμερικανισμού υπήρξε αλληλένδετο με την αντιπαράθεση Ανατολής-Δύσης σε διεθνές επίπεδο και την αντανάκλασή του στον εσωτερικό διαχωρισμό ανάμεσα σε εθνικόφρονες και μη σε εθνικό επίπεδο. Η αντιαμερικανική ιδεολογία της ελληνικής Αριστεράς αποτελούσε μια συνάρθρωση του προλεταριακού διεθνισμού, όπως αυτός διαμορφωνόταν από τις εκάστοτε επιλογές της Μόσχας και του ιδεολογήματος της εξάρτησης στο οποίο η Αριστερά είχε συνδέσει την πολιτική πρακτική των αστικών κομμάτων. Ήταν, κατά κάποιον τρόπο, η μετεξέλιξη της κριτικής της στο καπιταλιστικό σύστημα⁸ και είχε, για τον λόγο αυτό, ως επί το πλείστον πολιτικά χαρακτηριστικά.

Οι πολιτικές εξελίξεις στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο εξαφάνισαν, από τη μια μεριά, τον αντίθετο πόλο στον 'αμερικανικό ιμπεριαλισμό', δεν ανείρεσαν όμως την αναγκαιότητα ανάπτυξης ελκυστικού αντιπολιτευτικού λόγου από μέρους της Αριστεράς. Η κριτική στην Αμερική άρχισε, έτσι, να εξοβελίζει σταδιακά τα πολιτικά χαρακτηριστικά της και να αποκτά φυλετικά χαρακτηριστικά. Η αφηγηματική λογική που συνθέτει τον σύγχρονο αντιαμερικανισμό νοηματοδοτείται πλέον από την αυταπόδεικτη αλήθεια ότι ο

αντιαμερικανισμός υπάρχει, επειδή οι 'Αμερικάνοι' συγκεντρώνουν εκ φύσεως μια σειρά αρνητικών χαρακτηριστικών⁹

Η αντίληψη αυτή, ταυτόσημη του τρόπου με τον οποίο η εθνικιστική ρητορική αντιλαμβάνεται την εξωτερική πολιτική ενός κράτους, θεωρεί ότι η εξωτερική πολιτική μιας χώρας εκπορεύεται από την κυβέρνηση της η οποία, με τη σειρά της, εκπορεύεται από τους πολίτες της χώρας αυτής, από άτομα δηλαδή που 'μετέχουν' συλλογικά στη διαδικασία χάραξης της πολιτικής και είναι, συνεπώς, εξ' ορισμού, υπεύθυνα για αυτή (Ιωακείμ 2002: 23-25).

Αυτού του είδους η συλλογιστική διαπνέεται από μια καθολική αναγωγή των δεινών της διεθνούς κοινωνίας στην υπερατλαντική δύναμη, και απαξιώνει οτιδήποτε έμμεσα ή άμεσα μπορεί να συνδεθεί με την Αμερική, έστω και αν αυτή η σχέση μπορεί να είναι απόρροια αντικειμενικών συνθηκών ή τυχαίων γεγονότων. Η επίθεση στο World Trade Center είναι νομιμοποιημένη γιατί βιάζει κατά της Αμερικής και, άρα, βιάζει κατά του ιμπεριαλισμού, 'του εχθρού των λαών'. Η συγκεκριμένη ρητορική αναιρεί *ex principio* κάθε δυνατότητα άρθρωσης ενδιάμεσων, σχετικοποιημένων επιχειρημάτων, καθηλώνοντας αναδραστικά κάθε τι που σχετίζεται με την Αμερική στο διπολικό σχήμα 'ιμπεριαλισμός εναντίον λαών'.

Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι στο World Trade Center υπήρχαν αντιπροσωπείες από όλον τον κόσμο, και από 'μη ιμπεριαλιστικές χώρες', δεν λαμβάνεται υπόψη. Συνάπτεται στον ίδιο κοινό παρονομαστή της ευρύτερης πολεμικής ανάλυσης που υπαγορεύει το αναλυτικό σχήμα 'ιμπεριαλισμός και έμπροκτα καταδίκη του από τους καταπιεζόμενους λαούς'. Το αν αυτοί που εξαπέλυσαν την επίθεση είναι και οι ίδιοι καταπιεστές (πρβλ., ενδεικτικά, τη κατάσταση των γυναικών στο Αφγανιστάν), στερείται επίσης οποιασδήποτε υπόστασης στο παραπάνω ερμηνευτικό σχήμα, καθώς η διπολικότητα από την οποία αυτό κυριαρχείται, τους κατατάσσει στο επίπεδο του καταπιεζόμενου, αφ' ης στιγμής είναι ενάντια στον 'αρχικαταπιεστή των λαών'.

Το ίδιο σχήμα αντεστραμμένο ισχύει και για όσους 'συνδιαλέγονται', όσους δηλαδή έρχονται σε επαφή με τον 'αρχικαταπιεστή των λαών' στο πλαίσιο διαφόρων διεθνικών οργάνων. Και αυτοί, βάσει του διπολικού σχήματος, εμπίπτουν στην ίδια κατηγορία του καταπιεστή, έστω και αν διαφοροποιούνται στο ένα ή το άλλο ζήτημα της διεθνοπολιτικής σκηνής από την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Καταπιεζόμενοι δεν μπορεί να είναι, αφού δεν αντιτίθενται ανοιχτά στην πολιτική των ΗΠΑ, άρα είναι και οι ίδιοι καταπιεστές, εφόσον το σχήμα μπορεί να ανεχθεί μόνο δύο ιδιότητες.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο ο ημερήσιος ελληνικός Τύπος κάλυψε την επίσκεψη του πρωθυπουργού και προεδρεύοντος της Ε.Ε., Κώστα Σημίτη, στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά τον πόλεμο του Ιράκ, στις 26 Ιουνίου 2003. Πλην ελαχίστων εξαιρέσεων ο Τύπος (δεξιάς και αριστερός) χαρακτήρισε τη συνάντηση ως υποταγή στα κελεύσματα των Ηνωμένων Πολιτειών. Η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* κυκλοφόρησε την ίδια μέρα, χωρίς να έχουν ακόμη ανακοινωθεί τα αποτελέσματα της συνάντησης, με πρωτοσέλιδο τον βαρύγδουπο τίτλο *‘ΗΠΑ-Ευρωπαϊκή Ένωση: κοινό μέτωπο εναντίον των λαών’*.

Αυτό που εν τέλει παράγεται είναι ένα σύστημα σκέψης το οποίο είναι, στην ουσία, η άλλη όψη του μισαλλόδοξου, θρησκόληπτου και στρατοκρατικού τρόπου σκέψης διαφόρων αμερικανικών κύκλων, όπως αυτών που υποκίνησαν τον πόλεμο στο Ιράκ. Η ίδια, δηλαδή πολιτική, ηθικοπλαστική απολυτότητα που διακρίνει τις ιεραποστολικές διακηρύξεις του προέδρου Bush για ‘σταυροφορία του καλού’ εναντίον του ‘κακού’ –η οποία συνειρμικά τοποθετεί τους Αμερικανούς σε ρόλο θεματοφύλακα των ‘αγαθών’ αξιών– διέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση και την ‘αυτοδίκαια’ και υπερθετικά δομούμενη απαξιωτική αναφορά του αντιαμερικανισμού.

Όπως, πολύ σωστά, επισημαίνει η Σώτη Τριανταφύλλου (2002: 9-22), η ελληνική παραδοσιακή Αριστερά, χαρακτηρίζοντας την Αμερική συλλήβδην ως εξαγωγέα ιμπεριαλισμού, παραγωγό πολιτιστικών σκουπιδιών, χώρα θρησκευτικού φανατισμού και σεμνοτυφίας, αγνοώντας τις εξίσου ισχυρές στην αμερικανική κοινωνία αντίθετες ροπές, τείνει να ταυτίζεται με την αμερικανική ακροδεξιά και με τους κύκλους του *New Criterion*, που αντιδρούν εξίσου νευρωτικά απέναντι σε λέξεις όπως ψυχεδέλεια, ναρκωτικά, κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα, ελευθερία των ηθών και κατηγοριοποιούν ως εχθρούς όλους, όσοι τολμούν να ασκούν κριτική στις ‘πατροπαράδοτες αμερικανικές αξίες’.

Η κριτική στην Αμερική που παράγει ο σύγχρονος αντιαμερικανισμός αυτονομείται έτσι από το αντικείμενό της και στρέφεται εναντίον του φορέα της. Αφού ο καταπιεστής είναι δεδομένος, είναι περιττό να αναζητήσει κανείς τις αιτίες που προκαλούν την καταπίεση ή τον τρόπο με τον οποίο αυτή εκδηλώνεται. Δεν είναι η πρακτική που χαρακτηρίζει αυτόν που κάνει χρήση της πρακτικής, αλλά ο αυτός που μεταχειρίζεται την πρακτική της δίνει το αρνητικό ή θετικό περιεχόμενο της.

Στο ερμηνευτικό σχήμα που αναδεικνύει την καταπίεση, για παράδειγμα, η Αμερική προβάλλει ως καταπιεστής, όχι επειδή επιβάλλει εμπάργκο σε

άλλες χώρες, αλλά γιατί η ίδια είναι ο καταπιεστής. Δεν είναι το εμπόργκο, αυτό καθ' αυτό, το οποίο η Αμερική επέβαλε σε άλλες χώρες που απορρίπτεται, αλλά η ίδια η Αμερική, αφού το απαξιωτικό περιεχόμενο που τη συνοδεύει είναι, όχι μόνο ισχυρότερο από το αρνητικό περιεχόμενο που έχει η πρακτική του εμπόργκο, αλλά και το μοναδικό κριτήριο που λαμβάνεται υπόψη στην ανάλυση της σχέσης αυτής.

Και η Ελλάδα, σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, επέβαλε το 1994 εμπόργκο εναντίον ενός γειτονικού της κράτους, επειδή πίστευε ότι αυτό εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντα της. Ωστόσο, στο συλλογικό ασυνείδητο –και παρά τις όποιες μεμονωμένες αντιδράσεις (την κίνηση αυτή καταδίκασαν τότε πολλοί διανοούμενοι οι οποίοι απέστειλαν για τον σκοπό αυτόν ένα κείμενο στα ΜΜΕ· είναι δε χαρακτηριστικό του κλίματος ότι αυτή η δήλωση εναντίον του εμπόργκο θεωρήθηκε από κάποιους εθνική προδοσία!) –, αυτό δεν εντυπώθηκε ως μια βάρβαρη ιμπεριαλιστική πράξη σε βάρος ενός πιο αδύναμου λαού, αλλά ως αγώνας ενός μικρού λαού εναντίον του τοποτηρητή των αμερικανικών και γερμανικών συμφερόντων στα Βαλκάνια, όπως χαρακτηριζόταν τότε η FYROM από εθνοκεντρικούς κύκλους.

Ο σύγχρονος αντιαμερικανισμός, όπως και ολόκληρος ο εθνοπολιτικός λόγος της Αριστεράς, δεν εκφράζεται βέβαια υπό το περιβλήμα του εθνικισμού, ο οποίος εξακολουθεί να αποκαλείται αστικό ιδεολόγημα, αλλά συντελείται φαινομενολογικά πάνω στον ίδιο ιδεολογικό άξονα του διεθνισμού. Όλα τα κόμματα της Αριστεράς συνεχίζουν να κάνουν επίκληση σε έννοιες διεθνιστικού περιεχομένου, λιγότερο έντονα και συστηματικά από ό,τι παλαιότερα, αλλά πάντα μέχρι ενός σημείου που να μην υπονομεύεται η προγενέστερη ιδεολογική αλήθεια. Ο 'αγώνας' ενάντια στην Αμερική και τη 'νέα τάξη' εξακολουθεί να πραγματώνεται δια μέσου των 'λαών'. Οι 'λαοί' είναι αυτοί που βρίσκονται στη θέση του αντιπάλου δέους 'έναντια στον ιμπεριαλισμό και τα όργανα του, ενάντια στον διεθνισμό των πολυεθνικών και των τραπεζών που επιδιώκουν να μεταβάλλουν τους λαούς σε πολυεθνικούς πόλites αυτών των εταιρειών'.

Το πώς ορίζεται η σύγχρονη αναφορά των λαών καταδεικνύει το ακόλουθο απόσπασμα από τα Πρακτικά του 16ου Συνεδρίου του ΚΚΕ (ΚΚΕ 2001: 137): *'...Η αλματώδης ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, των συστημάτων πληροφορικής έδωσαν νέες δυνατότητες για να υιοθετηθεί σε μεγαλύτερη έκταση η νεοφιλελεύθερη πολιτική διαχείρισης. Να διαμορφωθεί ένα ενιαίο αντιδραστικό επιθετικό πολιτικό μπλοκ από τα νεοφιλελεύθερα και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, που εμφανίζονται και ως πόλοι συγκρότησης κε-*

ντροαριστερών, κεντροδεξιών συμμαχικών κυβερνήσεων, σε συνεργασία, σε ορισμένες περιπτώσεις, με δυνάμεις που προέρχονται από τη μετάλλαξη κομμουνιστικών κομμάτων ή με τμήματα που αποσχίστηκαν από αυτά, ύστερα από τη νίκη της αντεπανάστασης...

Σε μια πρώτη ανάγνωση αυτής της πολιτικής αναφοράς φαίνεται να διατηρείται η κλασική κομμουνιστική πολεμική ενάντια στη νεοφιλελεύθερη πολιτική. Σε μια δεύτερη ανάγνωση, ωστόσο, μπορεί κανείς να διαγνώσει στοιχεία που παραπέμπουν σε έναν έμμεσα δηλούμενο, πλην όμως έντονο εθνοκεντρισμό. Αυτή τη φορά απουσιάζει από την ανάλυση ο αντίθετος πόλος, δηλαδή το αντίπαλο δέος της Σοβιετικής Ένωσης που συνόδευε επί δεκαετίες τις αναλύσεις της κομμουνιστικής Αριστεράς. Δεν προβάλλεται κανένας συγκεκριμένος αντίπαλος πόλος στις νέες 'καπιταλιστικές μπερραλιστικές αναδιαρθρώσεις' και στα 'ευρωπαϊκά μονοπώλια', αφού όλα τα πολιτικά κόμματα της Ευρώπης κατατάσσονται στο αντίπαλο στρατόπεδο. Εν κατακλείδι, το ΚΚΕ αναδεικνύεται ως η μόνη εναλλακτική λύση, που δεν ανήκει ούτε στα νεοφιλελεύθερα ούτε στα κεντρώα ούτε στα σοσιαλιστικά αλλά ούτε και στα μεταλλαγμένα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης.

Συνεχίζοντας αφαιρετικά τη συλλογιστική αυτή καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μόνον ο ελληνικός λαός μπορεί να αντισταθεί στη 'νέα τάξη' υπερασπίζοντας την εθνική του αξιοπρέπεια. Η εθνική αξιοπρέπεια και η ανεξαρτησία απέναντι στα 'ξένα συμφέροντα' είναι οι έννοιες που τα σύγχρονα κόμματα της Αριστεράς έχουν εισαγάγει στην εθνική ρητορική τους, διαχωρίζοντας τη διεθνή κοινωνία σε κράτη καταπιεστές και σε έθνη καταπιεζόμενα. Έχουν μεταφέρει, με άλλα λόγια, το κλασικό ανταγωνιστικό σχήμα των εκμεταλλευτικών σχέσεων παραγωγής από το επίπεδο της κοινωνικής διαπάλης στο επίπεδο της εθνικής κυριαρχίας (πρβλ. τα πρακτικά του 16 Συνεδρίου του ΚΚΕ, σελ. 137 και την πολιτική διακήρυξη του Συνασπισμού των αριστερών κομμάτων).

Η εννοιολογική αυτή κατασκευή συνιστά, ωστόσο, μια θεμελιώδη αντίφαση στον μαρξισμό. Η επίκληση του 'εθνικού συμφέροντος' έρχεται σε ευθεία αντιδιαστολή με κάθε κοινωνική κριτική στο καπιταλιστικό σύστημα. Ο Μάρξ ήταν αυτός που πρώτος χαρακτήρισε την έννοια του έθνους 'αυτικό κατασκευάσμα', εξαρτώντας την από τον βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών σχέσεων και τον καταμερισμό εργασίας, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο του έθνους.

'... Όχι μόνο η σχέση ενός έθνους με τα άλλα, αλλά επίσης η όλη εσωτερική δομή του ίδιου του έθνους εξαρτιέται από το επίπεδο εξέλιξης, που έχει

φτάσει η παραγωγή του και η εσωτερική του και η εξωτερική του επικοινωνία. Το πόσο έχουν αναπτυχθεί οι παραγωγικές δυνάμεις ενός έθνους φαίνεται περισσότερο έμμεσα από τον βαθμό που έχει φτάσει ο καταμερισμός της εργασίας...’ (Μαρξ 1994: 62).

Μια επίκληση ‘εθνικού συμφέροντος’ για ένα σύστημα που παραμένει εκμεταλλευτικό δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να θεωρείται και ιδιαίτερα αντιπροσωπευτική για τον μαρξιστικό της χαρακτήρα, έστω και αν αυτή εκδηλώνεται μέσα από τη σχετικά ουδέτερη πολιτική αναφορά της υπεράσπισης της εθνικής αξιοπρέπειας διότι αυτό προϋποθέτει, απλούστατα, την ύπαρξη ενός αξιοπρεπούς έθνους. Πώς μπορεί, όμως, ένα έθνος να είναι αξιοπρεπές, όταν εκπορεύεται από ένα εκμεταλλευτικό και άδικο κοινωνικοοικονομικό σύστημα που οδηγεί τους εργάτες στην αναξιοπρέπεια και περιθωριοποιεί ολοένα και μεγαλύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού; Μπορεί, μήπως, το έθνος να επιμερισθεί σε αξιοπρεπείς και μη αξιοπρεπείς πολίτες; Τι είδους κριτήρια θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση ενός τέτοιου επιμερισμού του έθνους;

Η συνήθης διάκριση, που έχει επιχειρηθεί από τη συντηρητική παράταξη στην Ελλάδα, έχει συγκροτηθεί είτε με βάση φυλετικά κριτήρια είτε σε αντιπαράθεση με την ‘υπ’ αριθμόν ένα απειλή’ εναντίον του ελληνικού μετεμφυλιακού κράτους και έθνους, τον κομμουνισμό (Lagaris, 2000:278-290). Και στις δύο περιπτώσεις, τα κριτήρια αυτά δεν μπορούν, βέβαια, να γίνουν σημείο αναφοράς για κανέναν συνεπή αριστερό. Τα κριτήρια δεν μπορούν, πάλι, σε καμία περίπτωση, να είναι ταξικά ή πολιτικά, διότι τότε θα έπρεπε κανείς να προγράψει τα εκατομμύρια των Ελλήνων που έγιναν μέτοχοι του εθνικιστικού παροξυσμού στις αρχές της δεκαετίας του 1990 συμμετέχοντας μαζικά στα συλλαλητήρια ‘για τη διάσωση της χαμένης τιμής της Μακεδονίας’.

Αναδεικνύεται, έτσι, ένα ιδεολογικό και πολιτικό δίλημμα για τα αριστερά κόμματα: από τη μια μεριά καθίσταται απαγορευτική η παραδοσιακή επίκληση του διεθνισμού, καθώς είναι μαθηματικά βέβαιο ότι με αυτή την παρωχημένη πολιτική αναφορά θα απολέσουν ένα μεγάλο κομμάτι των ψηφοφόρων τους και των οπαδών τους που αυτοπροσδιορίζονται με εθνικά κριτήρια. Από την άλλη μεριά, παραμένει πάντα υπαρκτό το πρόβλημα της κοινωνικής και πολιτικής επικύρωσης της κομματικής τους παρουσίας και, φυσικά, η αδήριτη αναγκαιότητα της συσπείρωσης των ψηφοφόρων και της προσέλκυσης νέων. Για τον λόγο αυτόν, αναγκάζονται να καταφεύγουν σε εννοιολογικές κατασκευές και αναφορές τέτοιες που προσδίδουν στον πολι-

τικό τους λόγο 'εθνική' υπόσταση, συγκροτούν, δηλαδή, μια ιδιαίτερη εθνική ρητορική η οποία δεν ακυρώνει την πολιτική και κοινωνική διακριτότητα της Αριστεράς από το υπόλοιπο πολιτικό φάσμα.

Την πρόκληση αυτής της πολιτικής και ιδεολογικής διάζευξης κλήθηκε να υπηρετήσει ο αντιαμερικανισμός, όπως αυτός εκφράζεται εναντίον της αμερικανικής πολιτικής και της πολιτικής του ΝΑΤΟ, και η δαιμονοποίηση της παγκοσμιοποίησης, μέσω των οποίων καλλιεργείται το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών στις νέες αλλαγές και τονώνονται αυτονόητα πατριωτικά αντανάκλαστικά.

Βάσει του ερμηνευτικού σχήματος του Μουζέλι, το φαινόμενο αυτό, όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να κατανοηθεί διαμέσου της οργανωτικής διάστασης του λαϊκισμού, που στοχεύει –μέσα από την πολιτική συμμετοχή των μαζών– στην κινητοποίηση και την οργανωτική τους συγκρότηση. Το σχήμα αυτό, εξάλλου, βρίσκεται σε απόλυτη εναρμόνιση με την ιστορική εμπειρία της παγκόσμιας Αριστεράς. Πρώτος ο Λένιν έκανε συστηματική χρήση λαϊκιστικών συνθημάτων ('η γη στους αγρότες', κ.λπ.) για να μπορέσει να επιτύχει την πολυπόθητη οργανωτική ενότητα της εργατικής τάξης. Ήταν απλώς ένα βήμα πίσω για να μπορέσουν να γίνουν άλλα δύο μπροστά, όπως έλεγε ο ίδιος, που θα εκπλήρωναν μακροπρόθεσμα την κλασική διακηρυγμένη επαναστατική αποστολή.

Από τη στιγμή, δηλαδή, που η εργατική τάξη έχει αποδεχτεί το σύστημα αναγκών της καπιταλιστικής κοινωνίας, το οποίο μπόρεσε να ικανοποιήσει πολλές υλικές οικονομικές απαιτήσεις του οργανωμένου εργατικού κινήματος, έχει αποδεχτεί, κατά τη μαρξιστική ερμηνεία, και τα εθνικά ιδεολογικά στερεότυπα της καπιταλιστικής κοινωνίας, αφού το θεωρητικό μαρξιστικό θέσφατο ορίζει την εθνική ιδεολογία ως το μέρος του εποικοδομήματος που εδράζεται σε καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις.

Αν στόχος του αριστερού κινήματος παραμένει ο προσηταιρισμός της εργατικής τάξης μέσα από αιτήματα που την ενοποιούν, τότε η υιοθέτηση εθνοκεντρικών θέσεων είναι μάλλον απολύτως νομιμοποιημένη, αφού δι' αυτής επιτυγχάνεται η επαφή με το εργατικό κίνημα. Το τίμημα της ιδεολογικής παρέκκλισης, που αναγκαστικά προκύπτει, δεν αποτελεί παρά έναν αναγκαίο συμβιβασμό βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα για την επίτευξη μακροπρόθεσμων, ιστορικά αναγκαίων στόχων κατά το κλασικό λενινιστικό πρότυπο.

Η υιοθέτηση του νομιμοποιημένου από την ιστορική πρακτική των μπολσεβίκων θεωρητικού προτύπου προσιδιάζει, εξάλλου, στο σημείο εκείνο της

εθνικής ρητορικής και πρακτικής της Αριστεράς το οποίο διατηρήθηκε αναλλοίωτο σε όλη την υπό εξέταση περίοδο και αφορά στο αίσθημα συμπαράστασης απέναντι στους ξένους μετανάστες, τις μειονότητες και τους πρόσφυγες και στη διεκδίκηση εργασιακών και άλλων δικαιωμάτων για αυτούς. Πρόκειται, ίσως, για το μοναδικό στοιχείο του αριστερότροπου εθνοπολιτικού λόγου που αντανακλά ακόμη τη μακρόχρονη συμανιστική, διεθνιστική παράδοση της ευρωπαϊκής Αριστεράς απέναντι στη διεθνή κοινωνία και τα προβλήματα της.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το κείμενο πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική Αριστερά μεθόδευσε την προσέγγιση της στα εθνικά θέματα από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με το ερμηνευτικό αναλυτικό σχήμα που χρησιμοποιήθηκε, η προσέγγιση αυτή έχει μια διεθνιστική αφετηρία, που εξηγείται από τα έντονα αισθήματα οργής απέναντι στην πολιτική του ΝΑΤΟ και της Αμερικής κατά την προγενέστερη περίοδο της δικτατορίας και την ανάγκη υποστήριξης του ανατολικού μπλοκ. Πρόκειται για έναν διεθνισμό χωρίς ουσιαστικό πολιτικό περιεχόμενο ο οποίος, όμως, επέτρεψε στα αριστερά κόμματα να επιτύχουν μια ευρεία συσσωμάτωση ετερόκλητων πολιτικών τάσεων και αναφορών και μια αυξημένη συσπείρωση της εκλογικής τους δύναμης. Τα μεγαλύτερα οφέλη από αυτή τη στρατηγική αποκόμισε το ΠΑΣΟΚ διατηρώντας, σε συμβολικό επίπεδο, και κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην εξουσία πολλές από τις αναφορές που του είχαν επιτρέψει να εγκολπώσει οργανωτικά και πολιτικά ευρέα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Οι ραγδαίες πολυσήμαντες αλλαγές στην πολιτική και στην οικονομία και η ριζική αναδόμηση των συνόρων καταβαράθρωσαν την εικόνα ενός δομημένου κόσμου με σταθερά σημεία αναφοράς, που χαρακτηρίζαν τη πολιτική συνείδηση των περισσότερων Ελλήνων, αναδεικνύοντας το πρόβλημα της κοινωνικής και εθνικής ανασφάλειας η οποία συνοδεύει πάντα τέτοιες αλλαγές. Υπό το βάρος των νέων αλλαγών, χωρίς πλέον τον ιδεολογικό προσανατολισμό στη Σοβιετική Ένωση, η Αριστερά προσάρμοσε την εθνική της ρητορική στα νέα δεδομένα αποδίδοντας φόρο τιμής στον πολιτικό καιροσκοπισμό.

Ο εθνοπολιτικός λόγος της Αριστεράς, συγκροτημένος επί δεκαετίες πάνω σε συγκεκριμένα πολιτικά μοτίβα, αναδομήθηκε πλήρως επικεντρώνο-

ντας την εθνική ρητορική σε ζητήματα που ενεργοποιούν τα πιο ευαίσθητα εθνικά αντανakλαστικά της ελληνικής κοινωνίας. Το κύριο ζήτημα αφορά στη στάση του εθνικού κέντρου απέναντι στις διεθνοποιημένες οικονομικές διαδικασίες. Σε συνεξάρτηση με το ζήτημα αυτό βρίσκονται και οι σχέσεις με την υπερατλαντική σύμμαχο, οι οποίες κατατάσσονται στα κλασικότερα σύνδρομα και στερεότυπα της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης.

Η προσέγγιση της Αριστεράς στα ζητήματα αυτά πραγματοποιείται με όρους μανιχαϊστικούς και, όχι σπάνια, φυλετικούς, αφομοιώνοντας και αναπαράγοντας ανακλαστικά πολλές από τις κλασικές λειτουργίες του λαϊκισμού. Διατυπώνεται, μάλιστα, τα τελευταία χρόνια στον δημόσιο διάλογο με εννοιολογικές και συνθηματολογικές κατασκευές ξένες προς την κλασική μαρξιστική παράδοση, παράλληλα, όμως, δραστηκές σε τέτοιο βαθμό που να αποφέρουν στην αριστερή εθνική ρητορική μεγάλη απήχηση.

Σημειώσεις

1. Μια σύντομη απόψευση πάνω στον λαϊκισμό με βάση την υπάρχουσα μέχρι τότε βιβλιογραφία προσφέρει το άρθρο των Λυριντζή, Χ.-Σπουρδαλάκη, Μ. (1993). 'Περί λαϊκισμού: Μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία'. *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τεύχος 1^ο, σσ. 133-162.

2. Με θέματα ορισμού της έννοιας 'λαός' ασχολήθηκε και ο καθηγητής Δικαίου στο πανεπιστήμιο Λουβαίν, Φρανσουά Ριγκό, στο κείμενο του στο περιοδικό *ΛΑΟΙ*, τεύχος 1, σσ. 17-23, με τίτλο 'Μια πρώτη προσπάθεια ερμηνείας της έννοιας λαός'.

3. Πρβλ. την πολιτική διακήρυξη του Συνασπισμού των αριστερών κομμάτων στο διαδίκτυο www.syn.gr και τα πρακτικά του 16 Συνεδρίου του ΚΚΕ (2001), σσ. 82-89. Είναι επίσης ενδεικτικό ότι το βιβλίο των Michael Hardt-Antonio Negri, *Αυτοκρατορία* (Αθήνα: Scripta, 2002) έχει αναχθεί σε ευαγγέλιο των αντλήσεων αυτών. Για την απήχηση του στην αριστερή διάνοηση, βλ. το άρθρο του Γ. Δελαστί στην εφημερίδα *Καθημερινή* 4.4.1999 'Η απειλή από την επαναχάραξη των συνόρων': το βιβλίο του Τ. Φωτόπουλου (2002), *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και περιεκτική Δημοκρατία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα' το βιβλίο του Γ. Καραμελιά (1995), *Στα μονοπάτια της ουτοπίας*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, καθώς και το αφιέρωμα του περιοδικού 'Αρθρη για την 'αυτοκρατορία', τεύχος 46 (Ιούλιος 2003) με αφορμή την ελληνική έκδοση του βιβλίου των Negri-Hardt. Το παρακάτω απόσπασμα από το άρθρο του John Bellamy Foster, σελ. 45, παρατίθεται στο τεύχος αυτό. '...*Η Αυτοκρατορία -όνομα που δίνουν σε αυτή τη νέα παγκόσμια τάξη- είναι προϊόν του αγώνα για κυριαρχία και συνταγματικότητα σε παγκόσμιο επίπεδο, σε μια εποχή όπου έχει γίνει εφικτός ένας νέος παγκόσμιος τζεφερισμοισμός- η επέκταση της συνταγματικής μορφής των ΗΠΑ στην παγκόσμια σφαίρα...*'

4. Ως κόμμα, το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε πολλές φορές από τότε στην πολιτική και κοιμητική του πρακτική συμπεριφορές που έθεταν την Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO σε αμφισβήτηση. Απόδειξη είναι οι πολυάριθμες διαδηλώσεις, εναντίον του NATO και της Ε.Ε. τα προη-

γούμενα χρόνια, στις οποίες μετείχε ενεργά ακόμη και το κυβερνών κόμμα (πρβλ. τη διαδήλωση εναντίον της συνόδου του Ecofin στο Ναύπλιο το 2003).

5. Τις απόψεις του περί εξωτερικής πολιτικής, καθώς και γενικά όλη του την πολιτική φιλοσοφία για τη διακυβέρνηση του κράτους τη δεδομένη χρονική στιγμή είχε ήδη καταθέσει, αν και κάπως αφηρημένα και γενικόλογα, ο μετέπειτα πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης στο βιβλίο του *Για μια ισχυρή Ελλάδα, για μια ισχυρή κοινωνία*. Αθήνα: Πλέθρον, 1995

6. Ενδεικτική των απόψεων αυτών είναι η στάση του Συνασπισμού απέναντι στις επεμβάσεις του ΝΑΤΟ και της Αμερικής στην πρώην Γιουγκοσλαβία, κατά τις οποίες διολίσθησε σε έναν άκρατο αντιαμερικανισμό και φιλοσερβισμό, ο οποίος εκφράστηκε και με την επίσκεψη συμπαραστάσης του προέδρου του, Νίκου Κωνσταντόπουλου, στον Σλόμποταν Μίλόσεβιτς, στο Βελιγράδι, κατά την περίοδο του πολέμου.

7. Σύμφωνα με στατιστικές που έγιναν κατά τη διάρκεια του δεύτερου πολέμου στο Ιράκ, οι Έλληνες ξεχώριζαν –μαζί με τους Πακιστανούς– ανάμεσα στους 62 λαούς του δείγματος για τον ιδιαίτερα υψηλό βαθμό διαφωνίας (82%) απέναντι στον πόλεμο αυτό.

8. Η κλασική αριστερή αντίληψη για τον ιμπεριαλισμό απορρέει από τη λενινιστική αντίληψη ότι ο ιμπεριαλισμός είναι η κορύφωση, το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού.

9. Πρβλ. τον τρόπο που ΚΚΕ και ΣΥΝ αποτιμούν τις διάφορες μορφές συνεργασίας της Ελλάδας ή της Ε.Ε. με την Αμερική: για το ΚΚΕ (2001) *Πρακτικά του 16ου Συνεδρίου*, σελ. 136-146 και για τον ΣΥΝ τις θέσεις του για τα εθνικά θέματα στο site του κόμματος: www.syn.gr, ιδιαίτερα την ομιλία του προέδρου του ΣΥΝ, Νίκου Κωνσταντόπουλου, στην προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση στη Βουλή στις 27-11-2001 με θέμα 'ο Πόλεμος στο Αφγανιστάν και η θέση της ελληνικής κυβέρνησης'.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βαλντέν, Σ. (1988). *Το εμπόριο της Ελλάδος με τις ανατολικές χώρες και η ένταξη στις ευρωπαϊκές κοινότητες 1981-1985*. Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.
- Βεργόπουλος, Κ. (1999). *Παγκοσμιοποίηση, η Μεγάλη Χίμαιρα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα
- Bornträger, E. (1995). 'Nationalismus und Nationalbewusstsein in Griechenland seit dem Bürgerkrieg: Zwischen Identitätssuche und nationaler Selbstbehauptung', *Südosteuropa Mitteilungen* 3:35.
- Δεμερτζής, Ν. (2003). 'Εθνικές και εθνοτικές ταυτότητες στο διαδίκτυο', στο: Η. Κατούλης, Μ. Ανανάδη, Στ. Ιωαννίδης (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση. Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σσ. 441-458.
- Ηρακλείδης, Α. (2002). *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Habermas, J. (2003). *Ο Μεταεθνικός αστερισμός*. Αθήνα: Πόλις. [α' έκδοση:

- Die Postantagonale Konstellation. Politische Essays.* Frankfurt am Main: Suhrkamp 1998].
- Hardt, M.-Negri, M. (2002). *Αυτοκρατορία*. Αθήνα: Scripta.
- Ιωακείμης, Π. (2003). 'Το μοντέλο σχεδιασμού εξωτερικής πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι θεσμών', στο Π. Τσάκωνας (επιμ.), *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική*, τόμος Α'. Αθήνα: Σιδέρης, σσ. 91-136.
- Ιωακείμης, Η. (2002). 'Ο αντιαμερικανισμός, η Αριστερά και ο εθνικισμός', στο: συλλογικό έργο *Αντιαμερικανισμός. Οδηγίες Χρήσεως*. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 124-132.
- Καιριδής, Δ. (2003). 'Η εξωτερική πολιτική του εκσυγχρονισμού', στο: Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Σιδέρης, σσ. 297-325.
- Κατσούλης, Η. (2003). 'Πολιτισμικές αντιστάσεις στην παγκοσμιοποίηση', στο: Η. Κατσούλης, Μ. Ανανιάδη, Στ. Ιωαννίδης (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση. Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σσ. 459-494.
- ΚΚΕ-Κεντρική Επιτροπή (2001). *16ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*. Αθήνα: κομματική έκδοση.
- Koliopoulos, J.-Veremis, Th. (2002). *Greece. The Modern Sequel. From 1831 to the Present*. London: Horst & Company.
- Κονδύλης, Π. (1998). *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κουζής, Γ. (2001). *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ευελιξία και απορύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*; Αθήνα: ΙΝΕ.
- Κωνσταντόπουλος, Ν. *Ομιλία στην προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση στη Βουλή στις 27 Νοεμβρίου 2001 με θέμα: 'Ο πόλεμος στο Αφγανιστάν και η θέση της Ελληνικής Κυβέρνησης'*.
- Lagaris, Th. (2000). *Innerer Feind, Nation und Demokratie. Zum Legitimationsprozess in Griechenland nach dem Bürgerkrieg*. Baden-Baden: Nomos-Verlag.
- Lafontain, O. - Müller, Ch. (1998). *Keine Angst vor der Globalisierung*. Bonn: Dietz.
- Laclau, E. (1983). 'Σοσιαλισμός', 'Λαός' και 'Δημοκρατία'. Ο μετασχηματισμός των ηγεμονικών λογικών', *Σύγχρονα Θέματα* 5:17, σσ. 23-27.
- Λένιν (1986). *Η διάλυση της Β' Διεθνούς*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Λένιν (1987). *Κράτος και επανάσταση*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ludwig, A. (1994). 'Die 'Neue Linke' und die Nation. Über den linken

- Umgang mit dem Eigenen und dem Fremden', στο: G. Orsi, K. Seelmann et. al., *Nation, Nationalstaat, Nationalismus*. Rechtsphilosophische Hefte, Band III. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang, σσ. 103-117.
- Λυριντζής, Χ. (1990). 'Λαϊκισμός: Η έννοια και οι πρακτικές', στο: Χ. Λυριντζής-Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του 80. Εξελεύσεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 44-69.
- Λυριντζής, Χ. - Σπουρδαλάκης, Μ. (1993). 'Περί λαϊκισμού: Μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία'. *Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, τεύχος 1ο, σσ. 133-162.
- Μαρξ, Κ. (1994). *Η γερμανική ιδεολογία*. Τόμος πρώτος. Αθήνα: Gutenberg.
- Μαυροειδής, Λ. (1997). *Οι δύο όψεις της ιστορίας*. Αθήνα: Δελφίνι.
- Μουζέλης, Ν. (1989). 'Λαϊκισμός: Ένας νέος τρόπος ένταξης των μαζών', στο: Ν. Μουζέλης, Θ. Λίποβατς, Μ. Σπουρδαλάκης. *Λαϊκισμός και Πολιτική*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 22-45.
- Πολιτική Απόφαση του 1ου ιδρυτικού συνεδρίου του ΣΥΝ*, Αθήνα 1992.
- Πουλαντζάς, Ν. (1991). *Το Κράτος. Η Εξουσία. Ο Σοσιαλισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο. [α' έκδοση: *L' état, le rouvernir, le socialisme*. Paris: Universitaires de France, 1978].
- Reuter, J. (1997). 'Griechische Außenpolitik nach Andreas Papandreou'. *Thetis* 4, σσ. 319-332.
- Ριγκό, Φ. (1987). 'Μια πρώτη προσπάθεια ερμηνείας της έννοιας λαός', *ΛΑΟΙ*, τεύχος 1, σσ. 17-23.
- Σπουρδαλάκης, Μ. (επιμ.) (1998). *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Stefanidis, G. (2001). *Pressure Groups and Greek Foreign Policy 1945-1967. The Hellenic Observatory* (European Institute of LSE).
- Stergiou, A. (2001). *Im Spagat zwischen Solidarität und Realpolitik. Die Beziehungen zwischen DDR und Griechenland und das Verhältnis der SED zur KKE*. Monographien-Reihe Peleus, Bd. 13. Mannheim-Möhrnesee: Bibliopolis.
- Τριανταφύλλου, Σ. (2002). 'Σημείωμα για τον Αντιαμερικανισμό στην Ελλάδα', στο: *Αντιαμερικανισμός. Οδηγίες Χρήσεως*. Αθήνα: Πατάκη, σσ. 9-22.
- Τσαρδανίδης, Χ (1998). 'Η εξωτερική πολιτική: 1990-1997', στο: Μ. Σπουρδαλάκης (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης, σσ. 295-318.

- Σημίτης, Κ. (1995). *Για μια ισχυρή Ελλάδα, για μια ισχυρή κοινωνία*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Χαλαζιάς, Χρ. (επιμ.) (1996). *Ανδρέας Γ. Παπανδρέου. 31 χρόνια πολιτικής δημιουργίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χάντιγκτον, Σ. (1999). *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*. Αθήνα: Terzo Books. [α' έκδοση: *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996.]
- Woodward, B. (2003). *Ο Μπους πάει στον πόλεμο*. Αθήνα: Παπαζήσης. [α' έκδοση: *Bush at War*. New York: Simon and Schuster, 2002].